

UK Pedagogická fakulta

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Diplomová práce:

Název	Mor v Rakovníku roku 1680
Āutor	Jan Fialka
Vedoucí DP	PhDr. Bohdan Zilynskyj
Rok	2008

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracoval samostatně a uvedl všechny použité prameny a literaturu.

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Bohdanu Zilynskému za cenné rady a připomínky k mé práci a zejména za upozornění na některé dokumenty uložené v SOKA Rakovník.

Mé poděkování patří také zaměstnancům SOKA Rakovník, v první řadě PhDr. Janu Černému, za jejich velkou vstřícnost a ochotu.

OBSAH

1. Úvod	5
2. Obecně o moru	7
2.1. Povaha nemoci, současné lékařské poznatky	7
2.2. Přehled epidemií v minulosti na evropském kontinentě a na českém území	9
2.3. Dobové představy o příčinách nemoci	12
3. Prevence, život ve městě postiženém morem.....	16
4. Šíření epidemie v roce 1680 z Vídně do Čech.....	40
5. Průběh epidemie v Rakovníku.....	47
5.1. Protiepidemiologická opatření	47
5.2. Rozšíření moru po městě	51
5.3. Časové vymezení epidemie	55
6. Oběti moru	68
6.1. Počet zemřelých.....	68
6.2. Důsledky moru pro sňatečnost a porodnost	79
7. Počet obyvatel Rakovníka před morem.....	82
8. Hospodářství	85
8.1. Královská města po třicetileté válce	85
8.2. Hospodářská situace v Rakovníku před morem ..	86
8.3. Počet domů a jejich stav	88
8.4. Obyvatelé Rakovníka a zdroje jejich obživy ..	90
8.5. Hospodářské důsledky moru	95
9. Závěr	103
Použitá literatura	105
Přílohy	109

1. Úvod

Téma mé diplomové práce Mor v Rakovníku roku 1680, jsem částečně zpracovával již v rámci seminářů Doc. PhDr. Ivany Čornejovové, CSc. a PhDr. Bohdana Zilynského, jejichž obsahem byly katastrofy v raném novověku a Rakovnický region. Tyto seminární práce posloužily jako základní studie pro mou diplomovou práci. Z jejich textu jsem samozřejmě čerpal, nebylo však možné je použít v nezměněné podobě. Na základě poznatků vycházejících ze studia dalších pramenů jsem byl nucen opravit většinu svých původních závěrů.

Cílem této diplomové práce je poskytnout ucelený pohled na tuto problematiku. O moru v roce 1680 existuje řada dílčích studií, většinou se však zabývají obecně morem na celém území českých zemí anebo se zaměřují na jednotlivá města a venkovské lokality. Žádná z dosud publikovaných prací však nebyla dosud věnována městu Rakovníku. Proto jsem byl nucen čerpat převážně z archivních materiálů uložených v Národním archivu a především ve Státním okresním archivu v Rakovníku. Studium pramenů bylo znesnadněno tím, že dokumenty vztahující se k tomuto období nejsou v rakovnickém archivu ještě uspořádány.

Svou práci jsem rozdělil na několik samostatných částí. V první z nich jsem se zabýval obecně historií morových epidemií na našem území a v Evropě. Dále jsem popsal povahu nemoci, její vznik a způsob přenosu, přičemž jsem porovnal současné medicínské poznatky s dobovými představami o příčinách nemoci. Tuto část jsem doplnil přehledem morových epidemií, které se

v minulosti rozšířily v českých zemích a na evropském kontinentě. Druhou kapitolu jsem věnoval preventivním opatřením, která nám umožňují vytvořit si představu o tom, jak měl v ideálním případě vypadat život ve městě ohroženém morovou nákazou. Ve třetí části jsem se věnoval popisu šíření moru z Vídně do českých zemí. Průběhem epidemie v Rakovníku, jejím časovým vymezením a konkrétními opatřeními proti šíření nákazy ve městě jsem se zabýval ve čtvrté kapitole. V páté části jsem srovnával počty obětí moru, jak je uvádějí jednotlivé archivní prameny. V následující šesté kapitole jsem se snažil nalézt odpověď na otázku, kolik obyvatel žilo v Rakovníku před vypuknutím epidemie. Závěrečná sedmá část je věnována hospodářské situaci města Rakovníka.

Přílohy mé diplomové práce tvoří tabulky poskytující přehled o vývoji úmrtí během morové epidemie. Podkladem pro jejich vytvoření byly údaje z jednotlivých archivních materiálů.

2. Obecně o moru

2.1. Povaha nemoci, současné lékařské poznatky

V minulosti byl mor velkou hrozbou. Ač se lékaři snažili nakaženým všemožně ulevit, jejich boj s nákazou měl jen málokdy očekávaný výsledek. Až do konce 19. století totiž nebyl znám pravý původce této nemoci. Toho se podařilo objevit až v roce 1894 Alexandru Yersinovi. Yersin byl původem Švýcar, jehož předkové pocházeli z Francie. Sám pak po studiích pracoval pro Pasteurův Institut v Paříži. V době vypuknutí moru v Číně a jihovýchodní Asii stanul v čele francouzské výpravy, jejímž úkolem bylo odhalit původce této nemoci. To se Yersinovi podařilo a nově objevený bacil byl pojmenován jeho jménem - *Yersinia pestis*¹.

Ještě nějaký čas pak trvalo, než se podařilo odhalit cestu, kterou se nemoc přenáší na člověka a zejména samotného přenašeče. Tím je nejčastěji blecha morová (*Xenopsylla cheopsis*), může jím být však i mnohem běžnější blecha obecná (*pulex irritans*)². Zdrojem nákazy jsou hlodavci. Jedná se především o některé stepní druhy, které jsou trvalým rezervoárem nemoci. Z nich se *Yersinia pestis* přenáší na jiné hlodavce, které žijí v blízkosti lidí, tedy nejčastěji na krysy (krysa obecná - *Rattus rattus*). Proč a za jakých okolností k tomu dochází, se zatím nepodařilo

---

¹ Citovat fr. encyklopedii.

² Šerý, V.: Nemoci na Zemi, Academia, Praha 1979, s. 156

zcela objasnit.³ Krysa ale nemůže být trvalým zdrojem této nákazy. Trpí totiž nákazou podobně jako člověk. Tím by se snad dal vysvětlit hromadný úhyn krys, který byl v minulosti často pozorován v souvislosti se šířením epidemie moru. Dojde-li k většímu úhynu těchto hlodavců, hledá blecha nového hostitele. Tak dochází k přenosu nemoci na člověka.

Infekce se u člověka může projevit dvěma způsoby. Častější je forma tzv. dýmějového moru (někdy též nazývaná bubonický mor). K jejímu rozvinutí u pacienta dochází po průniku bacilu do těla po kousnutí blechou. Po krátké inkubační době (1 - 7 dní) se objevují první příznaky. K těm patří především tzv. bubony, neboli zánětlivé zduření mízních uzlin, které bývá velmi bolestivé. Vedle toho trpí postižený vysokými teplotami, na kůži se projevuje petechiální krvácení, v těžkých případech může pacient upadnout i do kómatu. Úmrtnost se při nákaze dýmějovým morem uvádí kolem 60%. Pokud bacil zasáhne i plíce nemocného, propuká druhá z forem nemoci - mor plicní. Tato forma je mnohem nebezpečnější, protože se může šířit i kapénkovou infekcí. Hlavně ale probíhá onemocnění mnohem rychleji. Inkubace v tomto případě trvá jen 1-3 dny a pacient umírá po 2-3 dnech od začátku nemoci. Příznaky jsou podobné jako u těžkého zápalu plic, pacient často vykašlává krev. Úmrtnost pacientů je prakticky stoprocentní.⁴ Zatím se nepodařilo objasnit, proč plicní forma bubonického moru nevede k epidemii

---

³ Kabelík, J.: Z dějin epidemiologie moru, in: Časopis lékařů českých, roč. 98, 1959, s. 790

⁴ Maur, E.: Člověk a mor a v dějinách, in: Demografie 37, 1995 s. 36

Šerý, V.: Nemoci na Zemi, Academia, Praha 1979, s. 154 .

plicního moru a proč u plicního moru přenos blechou vyvolává jen plicní formu nemoci. Stejně tak není jasné, proč když se jeho první případy objevovaly na jaře, se mor mezi lidmi šířil jen pomalu a proč tak prudce vrcholil vždy v letních měsících a následně poměrně rychle ustoupil. Dále lze předpokládat, že přenos nemoci ze zvířete na člověka hrál roli jen v počátcích epidemie. Poté se nemoc šířila sice prostřednictvím blechy, ale patrně přímo z člověka na člověka.⁵ Ačkoli byl odhalen původce moru, způsob jeho přenosu a účinná léčba antibiotiky, existují dodnes v Africe, Asii a Americe oblasti s endemickým výskytem této nemoci.⁶

2.2. Přehled epidemií v minulosti na evropském kontinentě a na českém území

Historických zpráv o moru se dochovalo relativně dost i z dávné minulosti. Z nich je dodnes nejčastěji zmiňovaný athénský mor z konce Periklovy vlády (429 př. n. l.). Většinou se ale jednalo o různá jiná onemocnění. Ta měla s morem často společné jen dvě věci - epidemické šíření a velké množství mrtvých, které po sobě zanechala. První nákaza, kterou lze považovat za pravý mor, se v Evropě rozšířila v polovině 6. století n. l. (tzv. Justiniánův mor). Postupně přerostla v pandemii a na evropském

---

⁵ Kabelík, J.: Z dějin epidemiologie moru, in: Časopis lékařů českých, č. 25, roč. 1959, s. 791

⁶ Maur, E.: Člověk a mor a v dějinách, in: Demografie 37, 1995, s. 36

kontinentě se udržela až do 8. století, kdy na několik století zcela vymizela⁷.

Další vlna této nemoci zasáhla Evropu s plnou silou v polovině 14. století. Po Evropě ji roznesly janovské obchodní lodě, které připluly z Krymu. Mor se pak na evropském kontinentě usadil na téměř 400 let.⁸ Čechy zasáhla morová nákaza ve větší míře v letech 1357-1363, zejména pak roku 1380. Přestože i u nás zemřelo mnoho obyvatel, bylo území našeho státu postiženo přeci jen o něco méně, než většina kontinentu. Hory chránící českou kotlinu byly pro tehdejší obchodníky relativně těžko průchodné a trh poměrně omezený, proto se všechny významné evropské obchodní cesty našemu území vyhýbaly.⁹

Během dalších přibližně dvou set padesáti let se epidemie moru vracela s větší či menší intenzitou. Ještě během třicetileté války zasáhly střední Evropu čtyři vlny moru v letech 1624-1626, 1633-35, 1639-40, 1648-49.¹⁰ Poté o sobě infekce nedala dlouhých třicet let vědět. Poslední dvě epidemie zasáhly Evropu v letech 1680 a 1713 (s výjimkou východní Evropy, kdy

---

⁷ Maur, E.: Člověk a mor a v dějinách, in: Demografie 37, 1995 s. 36

⁸ Maur, E.: Člověk a mor a v dějinách, in: Demografie 37, 1995 s. 36

⁹ Maur, E.: Člověk a mor a v dějinách, in: Demografie 37, 1995, s. 37

¹⁰ Maur, E.: Člověk a mor a v dějinách, in: Demografie 37, 1995, s. 37

Maur, E.: Urbanizace Čech v raném novověku, Historická demografie 25, Sociologický ústav AVČR, Praha 2001 s. 25

Wolf, J.: Mor na Teplicku v roce 1680 ve zprávách oseckých cisterciáků, Historická demografie 27, Sociologický ústav AVČR, Praha 2003, s. 65

v Rusku ohrožoval mor tamější obyvatelstvo ještě v poslední třetině 18. století). To dává Massimo Livi Bacci do souvislosti s relativní blízkostí stepí, ve kterých žili hlodavci tvořící přírodní reservoár této nemoci¹¹.

Postupem doby se nepatrně prodlužovala periodičita výskytu moru a jeho síla nepatrně slábla. Například M. L. Bacci uvádí¹² pro léta 1347-1534 celkem sedmnáct vln moru s periodicitou průměrně 11,1 roku. Pro následující období 1535 - 1683 pak 11 vln s pomalejším rytmem 13,4 let. Dle mého názoru ale tento konkrétní údaj poněkud zkresluje to, že autor zahrnul do výpočtu i období 1648 - 1679, kdy se Evropou neprohnala žádná morová epidemie. Pokud bychom chtěli mluvit o nějakém výrazném posunu v cykličnosti výskytu nemoci, pak bychom měli brát v úvahu období před a po roce 1648. Co způsobilo slábnutí nákazy a ve srovnání se středověkem relativně menší počet obětí, zůstává záhadou. Stejně tak se nepodařilo zjistit, co způsobilo, že se mor po roce 1713 v Evropě už znovu neobjevil. Částečně lze omezení jeho výskytu vysvětlit vybudováním stálých armád, které mohly alespoň částečně vynutit dodržování karanténních pravidel¹³, ale k objasnění vymizení nemoci toto vysvětlení jistě stačit nebude.

Dodnes se mor vyskytuje v některých oblastech Asie, Afriky, Severní Jižní Ameriky. Každoročně se jím

---

¹¹ Bacci, M. L.: *Populace v evropské historii*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, s. 93

¹² Bacci, M. L.: *Populace v evropské historii*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, s. 92

¹³ Maur, E.: *Člověk a mor a v dějinách*, in: *Demografie* 37, 1995, s. 37

nakazi několik stovek. Poslední epidemie, která vyvolala celosvětové obavy z nového rozšíření moru, vypukla v roce 1994 v Indii.¹⁴

2.3. Dobové představy o příčinách nemoci

Mor patřil po dlouhá staletí k velkým hrozbám a ovlivňoval velkou měrou vývoj lidské společnosti. Veškeré dobové snahy o léčbu vycházející z pozorování průběhu infekce u nakažených přinášely v boji s touto nemocí jen minimální úspěchy. Při poznatcích, které měla k dispozici lékařská věda v 17. století tomu nemohlo být ani jinak.

Lékaři v 17. století sice nemohli ještě odhalit pravou příčinu vzniku a šíření morové nákazy, přesto bylo potřeba tuto skutečnost nějakým způsobem vysvětlit a zdůvodnit. Jako každá katastrofa i mor vyvolával u řady lidí pocit, že se jedná o trest seslaný bohem na Zemi jako trest za páchané hříchy a chování, které vždy nebylo v souladu s božími příkázáními. Ne všichni se ale smířili s tímto pasivním očekáváním smrti a snažili se najít řešení v pozorování přírodních souvislostí. Odpověď nacházeli na obloze při pozorování nebeských těles a jejich vzájemném postavení. Za obzvláště nepříznivou byla považována konjunkce Saturnu s Marsem. Údajně nejnebezpečnější konstelace těchto planet nastala 15. dubna 1679 a následky na sebe nedaly dlouho čekat. Prý

---

¹⁴ Bacci, M. L.: Populace v evropské historii, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, s. 90

již ten samý den se objevil první případ nákazy ve Vídni.¹⁵

Podle tehdejších představ byl vzduch tvořen ze čtyř složek - sucha, vlhka, zimy a tepla. Ty byly za normálních okolností v rovnovážném stavu a nepředstavoval pro lidi žádné nebezpečí. Změna postavení hvězd a ostatních těles na nebi vyvolávala podle tehdejších představ změnu v poměru uvedených složek. Ovzduší tak měnilo své složení a to mohlo ohrozit velmi zásadním způsobem lidské zdraví.¹⁶

Co se týče planet a nebeských těles, patrně nejobávanějším z nich byla kometa. Ta měla být na obloze spatřena v roce 1679.¹⁷ Velmi pravděpodobně se jednalo o Halleyovu kometu. Podle dobových názorů zanechával ohon komety za sebou v ovzduší síru a jiné nebezpečné látky. Takto zkažený vzduch měl pronikat lidem do plic a odtud se šířit do celého těla.¹⁸ Kometa nebyla jediným špatným znamením, které oznamovalo blížící se nebezpečí. Ke „zkažení vzduchu“, přispěly i události z roku 1678. Během roku se měla vystřídat velká sucha a povodně, během kterých utonulo nemalé množství zvířat, které voda odnesla do Dunaje, kde jejich rozkládající se těla měla otrávit vzduch¹⁹.

---

¹⁵ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. 1, 1883, vyd. J. Otto, Praha 1883, s. 397

¹⁶ Tomáš, V.: Z dějin epidemií, část I. - Názory na vznik epidemií ve 13. až 18. století, Časopis lékařů českých, č. 32, 1964, s. 887

¹⁷ Wolf, J.: Mor na Teplicku v roce 1680 ve zprávách osekckých cisterciáků, in: Historická demografie 27, Praha 2003, s. 65

¹⁸ Tomáš, V.: Z dějin epidemií, část I. - Názory na vznik epidemií ve 13. až 18. století, Časopis lékařů českých, č. 32, 1964, s. 887

¹⁹ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. 1, 1883, vyd. J. Otto, Praha 1883, s. 397

Příčiny vzniku a způsob přenosu nákazy shrnuje návrh protimorového řádu z Národního archivu v Praze. Ten vyjmenovává zlé konstelace, nakažené a zlé povětrí, nepořádný život a nečistotu z ulic a domů. Zvláště se doporučovalo vyhnout se hrachu, kyselému zelí, vepřovému masu, uzeným rybám, starým vejcím, plesnivému chlebu, řepě, smrdutému sýru, salátu, mléku a houbám.²⁰ Když už člověk onemocněl, bylo potřeba udělat vše pro to, aby jed, který byl příčinou nemoci, co nejrychleji nemocný vyloučil z těla ven. Za příznivé znamení bylo považováno, zanícení mízních uzlin (vznik bubonů) a krevní krvácení na kůži. To měla být cesta, kterou jed opouštěl tělo pacienta.²¹ Aby k tomu došlo co nejdříve, a nemocný měl tak co možná největší naději, že nemoci nepodlehne, bylo doporučováno pocení.²² K vyvolání pocení byl nemocný potírán směsí octa a šafránu.²³

Ve chvíli, kdy se na těle nakaženého člověka objevily bubony, bylo potřeba udělat vše pro to, aby co nejrychleji změkly. K tomu mělo pomoci přiřkládání oškubaného zadku živého kohouta. Pokud se vše zdařilo a bubony skutečně změkly, měl je ošetřující otevřít a ránu vyčistit od hnisu. Na takto vyčištěnou ránu se

---

²⁰ NA, fond Stará manipulace, sig. E 2/4, fol. 120V

²¹ Tomáš, V.: Z dějin epidemií, část I. - Názory na vznik epidemií ve 13. až 18. století, Časopis lékařů českých, č. 32, 1964, s. 888

²² Tomáš, V.: Z dějin epidemií, část II. - Léčení infekčních nemocí ve středověku, in: Časopis lékařů českých č. 33, roč. 1964, s. 921

²³ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 403

pak nemocnému měly přikládat obvazy s hojivými mastmi.²⁴

---

²⁴ Tomáš, V.: Z dějin epidemií, část II. - Léčení infekčních nemocí ve středověku, in: Časopis lékařů českých č. 33, roč. 1964, s. 922

3. Prevence, život ve městě postiženém morem

Nejúčinnějším prostředkem, jak zabránit šíření nákazy, z již postižených míst do okolí byla preventivní opatření. Podrobně o nich informuje koncept morového řádu²⁵, který pochází od místodržících, kteří se snažili čelit hrozící nákaze²⁶. Na 94 stranách předkládá podrobné pokyny pro všechny obyvatele Českého království, jak se zachovat v případě rozšíření nemoci. Celkem má čtyři části. První stanovuje povinnosti vrchností, druhá je určená direktorům zdraví, třetí část pojednává o duchovních a zpovědnících. Poslední, čtvrtá, část má být určena lékařům, lékárníkům, barbířům a lazebníkům. Toto dělení je ovšem pouze přibližné, protože dělení není striktně dodrženo a z jednotlivých ustanovení vyplývá řada povinností i pro ostatní obyvatele nemocí postižených lokalit. To se týká především poslední části, kde je řada ustanovení určena například strážným, poslům, jednotlivým hospodářům, jednotlivým řemeslníkům a podobně.

První část nařízení se týká povinností vrchností. Přesto je na samém začátku zmíněna povinnost každého člověka oznámit podezření na výskyt morové nákazy. Příslušné vrchnostenské úřady nebo městské magistráty měly za povinnost každé takové oznámení ověřit. Pokud

---

²⁵ NA, fond Stará manipulace, sig. E 2/4, fol. 101-148

²⁶ Se základními informacemi z tohoto dokumentu nás seznamuje L. Matušíková: Návrh infekčního řádu pro Čechy při ohrožení morem v roce 1680, in: Sborník prací k 70. narozeninám Dr. Karla Beránka, Státní ústřední archiv v Praze, Praha 1996

se ukázalo jako pravdivé, měli být o výskytu moru informováni příslušní krajští hejtmani, kteří pak předali zprávu dál místodržitelenskému úřadu v Praze. Informace o tom, které místo bylo zasaženo nákazou měla být zveřejněna proto, aby se ostatní tomuto místu vyhnuli. Povolena byla s postiženým místem jen nejnnutnější korespondence a i ta mělo svá přísná pravidla (viz. níže).

Ve chvíli, kdy by se přiblížila nákaza k hranicím země, měly být na cestách u zemských hranic postaveny stráže, které měly kontrolovat na základě dokladů cestujících, zda náhodou nepřicházejí z infekcí postižených oblastí²⁷. V případě podezření měly tyto stráže právo doklady zabavit a poslat k přezkoumání vrchnosti. Stávalo se, že se objevovala potvrzení s falešnými informacemi. Tím chtěly některé obce zabránit hospodářskému odříznutí od okolního světa.²⁸

Na hranicích měla být zřízena i stavení sloužící jako karanténa pro podezřelé. Kdo ale zcela prokazatelně přicházel z oblasti, kde už mor propukl, neměl být do země vpuštěn a od hranice měl být zahrán zpátky. Aby nebyla žádná pochybnost o tom, že pocestný je skutečně tou osobou, které bylo potvrzení vydáno, vyžadovalo se, aby každý takový dokument obsahoval přesný popis osoby, které byl vydán. Uveden měl být věk, popis postavy, vlasů, očí, nosu i oblečení, nemělo se zapomenout na žádná zvláštní viditelná znaménka. Podobné kontroly se měly provádět i u vstupů

---

²⁷ Že se tak skutečně dalo dokládá např. Schulz, V.: Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531-1746, Praha 1901, s. 96, dok. č. 101

²⁸ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. A 97

do měst. V tomto případě bylo myšleno i na jejich dostatečnou vzdálenost od městské zástavby. Ta měla činit alespoň sto kroků.²⁹

Neměly se kontrolovat jen osoby. Nemenší pozornost se měla věnovat i zboží, které takový nově příchozí do země nebo do města s sebou přivážel. Za obzvláště nebezpečný se považoval dovoz textilií. Konkrétně jsou jmenovány plátno, sukno, vlna, peřiny a kožešiny. Pokud se podařilo zjistit, že zboží přeci jen překročilo hranici, musel se náklad okamžitě vrátit do země, odkud přišel. Pokud už byl od hranice daleko a nebylo možné jeho neprodlené vrácení, mělo být zboží větráno na místě vzdáleném po dobu, kdy byl obchodník v karanténě.

Do karantény, ať už na zemských hranicích nebo u bran měst, se neměly brát osoby prokazatelně nemocné. Těm byly určeny zvláštní domy. Jejich zřízení bylo povinností každé vrchnosti ve chvíli, kdy by se na sousedním panství vyskytlo podezření z nákazy.

Každý hospodář měl dbát na to, aby jeho dům a okolí byly udržovány v čistotě. Dnes si jen těžko dokážeme představit hygienické poměry, které panovaly ve městech ještě hluboko v 18. století.

Vrchnost se měla postarat i o duchovní zaopatření nemocných. Pokud se ve městě nacházelo několik farářů, měl být jeden z nich určen pro službu u nemocných. Pokud byl ale v místě jen farář jediný, mohl ho u nemocných zastoupit kaplan. V případě, že by službu u

---

²⁹ Crkovský, F.: Jak se lidé v 17. století bránili moru, in: Dějiny a současnost 1, č. 9, 1959, s. 20

nemocných chtěli konat i řeholníci, neměli jim v tom představení klášterů bránit. Žádný farář neměl pečovat současně o nemocné i zdravé. Pokud by tak činil, bylo v pravomoci vrchnosti určit mu pomocníka, který by byl hmotně zaopatřen z desátku nebo jiných příjmů dotyčného faráře. Je otázkou, jak toto nařízení bylo plněno v praxi, zejména v menších městech. V relativně velké Praze za moru roku 1680 poskytovalo duchovní útěchu sedm duchovních (na Starém Městě dva jezuité, na Novém Městě dva františkáni a dva kapucíni a na Malé Straně jeden kapucín.³⁰

Aby se zabránilo útěku z ohrožených míst těm, kteří měli být nemocným nápomocni nejvíce, požadoval morový řád, aby lékaři, lékárníci a lazebníci skládali přísahu vrchnosti, že neopustí postižené místo. Mohli se z místa vzdálit jen se svolení vrchnosti a to v případě, že někde v blízkosti byl ošetřujících nedostatek. Pokud byl v městě lékařů, lazebníků apod. dostatek, mělo se dbát na to, aby přicházeli do styku s co nejmenším počtem lidí, na které by nákazu mohli přenést. Bylo-li to tedy možné, měl být ustanoven zvláštní lékař pro lazarety, jiný pro špitál, karanténní zařízení, jiný pro nemocné v domech. Důraz byl kladen i na odměnu pro lékaře s připomenutím, že platy a jiné odměny je třeba stanovit tak, aby nedostatek finančních prostředků neznamenal, že někomu nebude potřebné ošetření poskytnuto. Pokud však v místě dlel jen jediný lékař, měl péči o nemocné zajistit lazebník nebo barbíř.

---

³⁰ Matušíková, L.: Mor v Čechách roku 1680, in: Documenta Pragensia XVI, 1998, s. 238 - 239

Pokud se snad v místě nenacházel dokonce ani lazebník nebo holič, bylo povinností vrchnosti takového obstarat z okolních měst „ ... především ale netoliko pro sebe, ale taky pro jich poddaný“. Stejně tak bylo úkolem vrchnosti obstarat pro tyto oblasti dostatek léků.

Úkolem lékařů bylo z pověření vrchnosti kontrolovat, aby se obchodníci včas a hlavně dostatečně zásobili vším kořením a jiným zbožím, které bylo možné využít k přípravě léků proti moru. Měli dávat pozor na to, aby se jednalo o zboží čerstvé. Bylo přitom přísně zakázáno nakupovat toto zboží u Židů. Podobně měli dostatečné množství léčivých přípravků a hlavně potravin obstarat hospodští.

Nebylo samozřejmě v silách vlastníků panství, aby celou dobu a osobně zařizovali a dohlíželi na plnění všech výše uložených povinností. V zájmu zajištění bezchybného plnění všech úkolů, mohla vrchnost pověřit výkonem správy zejména ve větších městech dvě až čtyři osoby z řad šlechticů nebo měšťanů. Měly to být osoby „rozšafné, rozumné a prozřetelné“. Těm pak byla dána na starost vymezená část města a jejich úkolem bylo především shromažďovat a dál předávat informace o počtech nakažených, nemocných, zemřelých apod. Dohlíželi také na podřízené osoby, kterými byli především lékaři (včetně lazebníků a holičů), správci špitálů a lazaretů, ale také nosiči mrtvol i hrobníci. Měla být též ustanovena zvláštní osoba, která by měla na starost přezkoumávání dokladů těch, kteří byli umístěni do karantény, případně měli být zahrnani zpět od hranic nebo od města. Pokud se jim snad podařilo

zjistit, že někdo nemá potřebné dokumenty, měli tuto skutečnost okamžitě hlásit.

Každá obec měla za povinnost zajistit nosiče těch, u nichž bylo podezření, že by mohli být nakaženi nebo už se nákaza morem u nich prokázala. Tito nosiči, déle pak hrobníci a všichni další, kteří museli přijít do styku s nemocnými nebo s těly zemřelých na mor, byli placeni na náklady obce. Stejně tak jim měla být zřízena nebo přidělena obydlí vzdálená dostatečně od okolní zástavby. To samé platilo i pro další osoby, které byly v pravidelném styku s nemocnými, tedy především pro lékaře, zповědníky a jiný personál z lazaretů.

Aby se zamezilo šíření nákazy, jejíž pravá příčina nebyla stále známa, mělo být vyhrazeno zvláštní místo pro pohřby těl lidí, kteří zemřeli právě na mor. Pohřebiště pro potřeby lazaretů a špitálů měla být zřízena v jejich bezprostřední blízkosti. Pokud šlo o mrtvé ze soukromých domů, měl být zřízen hřbitov za hranicemi města.

Myslelo se i na to, aby ti, kdo se starali o nemocné nebo zemřelé dostali řádně zapláceno. Služby konané ve veřejném zájmu šly na účet obecní pokladny. Náklady spojené s léčením nebo pohřbem měl platit sám pacient, případně jeho dědicové. Pokud ale nebylo možno potřebnou částku uhradit, protože velikost pozůstalosti na to nestačila, měl být rozdíl uhrazen obcí.

Jestliže se vyskytlo podezření, že se v nějakém domě vyskytla nákaza, měl být takový dům označen křížem. Pokud se výskyt nákazy v domě s určitostí

prokázal, musel být uzavřen, označen dvojitým křížem a osobám v něm žijícím bylo po dobu karantény, tzn. čtyřiceti dnů, zakázáno vycházet ven.³¹

Pokud se morová nákaza přiblížila k panství na tři míle, měla vrchnost zakázat konání trhů, posvícení a některých jiných akcí, jakými byly schůze cechů, poutě nebo procesí, na kterých by došlo k velkému shromáždění lidí. Ty by mohly přilákat do města i potenciální přenašeče nemoci z okolí. Naproti tomu bylo potřeba dostatečně se zásobit vším, co bylo nezbytné pro každodenní chod domácností a mohlo se delší dobu skladovat. Důraz je kladen zejména na dřevo a potraviny a na to, aby se nakupovalo tam, odkud nehrozilo rozšíření nemoci do města. V hospodách pak byla zakázána muzika.

Zakázán byl i obchod s šaty, látkami, kožešinami, peřinami a podobnými věcmi, pokud prokazatelně nepocházely ze zdravých oblastí. Věci patřící nemocným měly být spáleny daleko za městem. Mělo při tom panovat naprosté bezvětří, aby vítr nezavál nákazu z pálených věcí zpět do města.

V případě, že se někdo chystal na cestu, musel si u místní vrchnosti vyžádat doklady, které by dosvědčovaly, že jde z místa, na kterém se mor ještě nevyskytl. Aby takové osvědčení dostal, musel splňovat jednu ze dvou podmínek. Buď na daném místě pobyl alespoň čtrnáct dní nebo doklady hodnověrně dosvědčil, že se nikde na předchozí cestě s nákazou nestkal.

---

³¹ Způsob označování domů jednoduchým nebo dvojitým křížem dokládá i František Crkovský v článku Jak se lidé v 17. století bránili moru in: Dějiny a současnost, ročník 1, číslo 9, s. 20

Posledním úkolem uloženým vrchnostem bylo dohlížet na dodržování všech příkazů a doporučení. Všechny přestupky proti stanoveným pravidlům se měly přísně trestat, protože „obecní zdraví největší ustanovení jest“.

Druhý díl řádu se týká povinností direktorů zdraví (někdy označováni jako lékař zdraví nebo director sanitatis). Tito úředníci měli být zřízeni v každém městě a jejich úkolem bylo shromažďovat zprávy o šíření nemoci v místě, které jim bylo svěřeno do správy. Na základě těchto informací pak měli podniknout potřebné kroky. V případě, že u někoho bylo podezření, že se nakazil morem, měl být k němu vyslán barbír, který nemocného vyšetřil a podal o tom písemnou zprávu. Pokud se v domě skutečně nacházela nemocná osoba, byli vysláni nosiči. Ti měli nemocného dopravit, bylo-li to přání hospodáře, do lazaretu. Měli tak činit pokud možno tajně, aby o tom ostatní lidé nevěděli. Nemocný mohl zůstat i v domě, kde žil, ale pouze se souhlasem hospodáře. To však bylo možné jen v těch domech, které byly dostatečně velké na to, aby nemocnému mohla být vyhrazena nějaká místnost, kde by byl v izolaci od ostatních obyvatel stavení a ti s tím nemuseli přicházet do styku. Pokud nemocný zůstal v domě, pak byl dům uzavřen a nikdo z něj nesměl ven dříve než čtyřicet dnů po posledním úmrtí, ke kterému v tomto domě došlo. Obávali-li se ostatní obyvatelé domu zůstat pohromadě v nemocném, neměl jim nikdo bránit, aby se na čas odstěhovali na bezpečnější místo.

Třetí část řádu se týká duchovních. Těm duchovním, kteří se starali o nemocné, bylo zakázáno

navštěvovat zdravé. Zpovědníci přidělení k lazaretům měli třikrát denně konat pobožnosti, přičemž byla stanovena i hodina, kdy se tak má dít. Neměli se také příliš daleko vzdalovat od svého obydlí, které mělo být poblíž lazaretu. To proto, aby byli nemocným vždy nablízku, kdyby je potřebovali. Stejně tak jim bylo zakázáno stýkat se s ostatními duchovními, kteří nebyli určeni k službě u nemocných.

Poslední skupina nařízení je určena lékařům, lékárníkům, barbířům a lazebníkům. Po zveřejnění tohoto nařízení se žádný z nich neměl bez svolení vrchnosti stěhovat. Kdo by tak učinil, tomu hrozilo, že bude potrestán tříměsíční neplacenou službou v lazaretu nebo jiném zařízení pro nemocné. Zároveň bylo jejich povinností, aby si obstarali dostatek všech prostředků sloužících k léčení nebo snižujících riziko přenosu nákazy. Každý z nich pak měl svou službu konat jen v určené čtvrti nebo místě. Podobně jako u kněží se dbalo na to, aby se ti, kteří se starali o nemocné, nedostali do styku se svými kolegy. Naopak se doporučovalo, samozřejmě při dodržení co největší opatrnosti, aby si lékaři určeni pro nemocné mezi sebou vyměňovali informace, které by mohly být při léčení užitečné. Mělo se tak dít nejraději písemně. Při návštěvě nemocných si měli obličej chránit. Znamení, které měli nosit na oděvu, upozorňovalo ostatní na to, že dotyčný lékař navštěvuje nemocné. Jak toto označení mělo vypadat, instrukce neuvádí. Lékařské nástroje, které se užívaly k péči o nemocné, se neměly za žádnou cenu použít pro vyšetření zdravého člověka. Za porušení tohoto nařízení hrozila viníkovi smrt. Pokud u někoho objevil

příznaky, které by jen trochu připomínaly příznaky moru, měl to bezodkladně hlásit direktoru zdraví. Každý den ráno měli podávat zprávu directoru sanitatis o tom, koho během noci navštívili a léčili.

Na cestách před městy měly být postaveny stráže, které by zastavily každého příchozího. Ten musel čekat, dokud nebudou prozkoumány jeho dokumenty. Pokud se snažil dostat bez povolení blíže k městu, mohl být zastřelen. Stát se tak mělo až po třech varováních. Své dokumenty pocestný položil a odstoupil zpět dvacet kroků. Stráže dokumenty podkouřily, aby je tak zbavily nebezpečných zárodků nemoci a pak teprve je mohly vzít do rukou. Pak se rozhodovalo o tom, jestli bude pocestný vpuštěn do města, poslán na karanténu nebo od města vyhnán. Strážným, kteří by vzali úplatek, hrozil trest smrti. Tyto varty měly být zřízeny v minimální vzdálenosti sta kroků od města a strážní měli s příchozími rozmlouvat na vzdálenost ne kratší než dvacet kroků. Kromě dopisů nebo jiných listin, které se podkuřovaly jalovcem nebo sírou, se mohly běžně přepravovat už jen peníze. Ty se pro změnu musely očistit v octě. Dovoz věcí nezbytných k obživě ze zamořených míst byl povolen jen v případě, že nikde v okolí se nenacházelo místo, které by nebylo nemocí postiženo.

Vozy vpuštěné do města měly být zbaveny slámy, dek, houní. Pokud to povaha přepravovaného zboží dovozovala, mělo se na prostranném místě před městem několik dní nechat provětrat. Dále se věci podkuřovaly a omývaly octem. Dobytek a koně se před vpuštěním do města měly plavit.

Ustanovení o almužně považují za jednu z hlavních příčin úmrtí v řadách chudiny nedostatek potravin způsobený zastavením obchodu v době epidemie. Žebráci, kteří nepocházeli z daného místa, měli být proto vyhnáni pryč. Domácí žebráci měli být označeni nějakým znamením, aby bylo zřejmé, kdo nemá v místě co pohledávat. Zakázáno bylo žebrání na ulicích a proto měla být zřízena osoba, která by zajistila výběr a přerozdělení almužen mezi potřebné. Darem mohla být nějaká peněžní částka nebo potraviny. Nic jiného nebylo dovoleno.

Špitály sloužily sice pro nemocné, ale do nich mohli být přijati jen ti, kteří nebyli nakaženi morem. Měli pro jistotu strávit nejprve alespoň tři dny v oddělené světnici, teprve pak mohli být přeloženi do společné místnosti. Aby se dalo rozpoznat, kdo byl poslán do špitálu, měl se prokázat opět určeným znamením. Jiné znamení pak bylo určeno těm, kdo měli být léčeni v lazaretech, to znamená zvláštních zařízeních určených výhradně pro nakažené morem.

Zádušní úředníci měli hlídat, aby na mše nechodili lidé nemocní a ti, kteří s nimi byli ve styku. K jejich povinnostem patřilo i vykuřování kostela (nikoli kadidlem, ale výše zmiňovanou sírou a jalovcem nebo jiným prostředkem) a jeho větrání. V případě velkého rozšíření nákazy se měly mše zcela zrušit. Při pohřbech zemřelých na mor neměl s mrtvými chodit žádný doprovod, duchovního nevyjímaje. Mělo se tak dít pokud možno v tajnosti bez obvyklého zvonění.

Poštmistři byli odpovědní za pečlivé vykouření veškeré příchozí pošty a zároveň měli dbát na to, aby

nebyl s poštou nikdo vysílán do nakažených míst. Kurýři a postilióni měli odmítat přepravu čehokoli jiného než peněz a dopisů.

Hospodáři byli spoluodpovědní za chování členů domácností, v jejichž čele stáli. Měli dohlížet na to, aby všichni dodržovali čistotu na ulicích. Peníze z pokut měly být utraceny ve prospěch nemocných. Domy se měly každý den umývat a čistit.³² Odpad se měl vyvážet za město a pokud možno zakopávat do země. V domech a městech se neměli trpět volně pobíhající psi a kočky. Dále se neměly přechovávat ve městech kachny, dobytek a především prasata. Hospodáři měli též hlásit direktoru zdraví jakoukoli změnu zdravotního stavu členů domácnosti. Kdo onemocněl, lhostejno jakou nemocí, měl zůstat tam, kde na sobě příznaky zpozoroval. To znamená, že neměl chodit do žádných jiných domů s výjimkou špitálu nebo lazaretu. To platilo i pro případ vypršení nájemní smlouvy. Svolil-li hospodář, aby nemocný zůstal u něj v domě, měla mu být vyhrazena zvláštní místnost z níž byly už předem vyneseny všechny věci, které mohly přispět k šíření nákazy (tj. truhly, almary, svršky apod.). Byla zakázána světská hudba, hry, a tance. Trest smrti hrozil tomu, kdo by svévolně vstoupil do domu, který byl úředně zavřený a to i po vypršení čtyřicetidenní lhůty od posledního úmrtí. Kdo by vstoupil do domu, o němž předem věděl, že se v něm vyskytl mor, měl být za

---

³² „ ... má jeden každý hospodář denně přinejmenším dvakráte svůj dům a světnici s jalovcovým dřevem neb zrním, ručníčným prachem, sírou, tabákem, aneb jiným proti nakažení kuřidlem dobře vykouřiti a s octem pokropiti, aneb vápno čerstvé ve světnici vyhasiti aneb cihlu rozpáliti a na ní ocet vlti, aneb oheň od jalovcového, dubového, bukového, jedlového dříví dělati, a takový popeli po domě nositi dáti...” NA, fond Stará manipulace, sig. E 2/4, fol. 123 R

trest v tomto domě zavřen. Z osob žijících v domě pak měl nemocnému chodit jen jeden člověk. Nikdo neměl zatajit žádné věci patřící nemocnému, aby mohli být náležitě očištěny. Úmyslné zatajení takových věcí mohlo stát viníka život. Ten, kdo takového člověka udal, měl být držen v tajnosti a navíc mu měla být vyplacena odměna. Každý měl hlásit čtvrtním hejtmanům cokoli podezřelého, co zpozoroval u sousedů. Trest smrti hrozil i těm nemocným, kteří by vešli do kostela, na radnici nebo šli za některým z obecních zaměstnanců. Po setmění bylo potřeba důkladně uzavřít všechna okna, protože v noci byl vzduch nejškodlivější.

Čtvrtní hejtmani, případně jiné jim podřízené osoby pověřené dohledem nad městem nebo jeho jednotlivými částmi měli bedlivě střežit udržování pořádku v ulicích. Podobně měli kontrolovat každý týden, jestli je čistota udržována i v jednotlivých domech, zejména tehdy, kdy se nákaza začínala šířit. Každý den obcházeli všechny domy a zjišťovali, zda jsou všichni jejich obyvatelé zdraví. Nemocné bezodkladně hlásili direktoru zdraví. Zároveň byli pověřeni dohledem nad dodržováním některých karanténních opatření. Měli hlídat, aby s výjimkou pověřených osob, kterými byli například lékaři, zpovědníci apod., nikdo nenavštěvoval ani neopouštěl uzavřené domy. Zároveň kontrolovali, zda se obyvatelům uzavřených domů dostává potravin a jiných potřebných věcí. V případě, kdy nebylo možné se během čtyřicetidenní karantény postarat v uzavřeném domě o větší domácí zvířata (jednalo se hlavně o koně a dobytek), měli za úkol najít jim jiné vhodné ustájení.

Tam, kde to situace umožňovala, měl se dobytek z nakažených domů nechat nějaký čas venku na polích než byl hnán do jiných stájí a chlévů. Mezi další povinnosti patřil i dohled nad zbožím, které se prodávalo jak v krámech, tak na trzích. Šlo především o to, aby se neprodávaly věci považované za důležitý zdroj nákazy, jako byly staré šaty, peřiny, některé potraviny aj.

Další část ustanovení se týká těch řemeslníků, jejichž živnosti nějakým způsobem znečišťovaly své okolí nebo měly nějaký jiný vztah k přenosu infekce. Řezníci směli porážet jen dobytek prohlášený inspektory za zdravý. Než byl dobytek hnán do města, musel se dostatečně broděním umýt. Samozřejmostí bylo, že neměl pocházet z míst, která byla zasažena morem. Tělo zabitého zvířete se nesmělo dále porcovat, dokud jeho tělo zcela nevychladlo.

Zcela byl zakázán prodej vepřového masa. Vnitřnosti, krev a jiné zbytky, které se bezprostředně nezpracovaly, se měly odnášet za město. Pekaři se měli zásobit dostatečným množstvím mouky, aby s ní vystačili i v případě, že by se nemohla dovážet z okolí. Bylo zakázáno prodávat ještě teplý chléb, protože se věřilo, že ten do sebe natahuje nejvíce nebezpečných látek. Krejčí nesměli přešívát staré oděvy a, pokud jim v domě někdo onemocněl, neměli vyhazovat ani zbytky látek na ulici. Kožešníci, jircháři a mydláři, jejichž živnosti obtěžovaly své okolí asi největším zápachem, měli své živnosti přesunout zcela za město.

Truhláři měli dbát na to, aby měli připraven dostatečný počet rakví a nemuselo se čekat s pohřbem těl zesnulých, než je vyrobí. Vyrábět se rakve měly z tenkých prken a snadno se rozkládajícího dřeva.

Hospodští neměli nalévat hostům víno, pivo ani pálenku, která se považovala za velmi nebezpečný zdroj nákazy. Byla stanovena zavírací doba v létě na devátou, v zimě na osmou hodinu večerní³³. Byli odpovědni za to, že příchozí hosté se minimálně po dobu tří dnů zdrží ve světnici, aby se zjistilo, jestli nejsou nakaženi. V době, kdy už mor propukl, měl dbát na to, aby u jednoho stolu neseděli více než tři lidé.

Další pravidla se týkají pocestných. Jak už bylo výše řečeno, musel mít každý, kdo se vydal na cestu, u sebe propustku, která potvrzovala, že je zdravý. To se týkalo všech bez rozdílu od obyčejného poslíčka přes sedláka až po kněze. Identifikace se měla provádět pomocí zevrubného popisu jeho držitele. Neplatný byl takový pas, kde nebyly popsány vlasy, barva očí, nos, brada, výška a věk toho, komu byl vystaven. Vozy měly zůstat stát ještě dále a to na takovém místě, kde se mohly otočit, kdyby jim nebyl umožněn vjezd do obce. Pokud se sešlo najednou více pocestných z různých míst, neměli se mezi sebou míchat, ale čekat odděleně, dokud nebyli posláni zpět nebo do karantény. Kdo prošel nakaženým místem a chtěl by se dostat do místa zatím ještě infekcí nezasaženého, mohl být potrestán i smrtí. Stejný trest čekal i na ty, kteří by používali pas vystavený na cizí jméno. Pocestný byl povinen

---

³³ Totéž uvádí Crkovský, F.: Jak se lidé v 17. století bránili moru, in: Dějiny a současnost 1, č. 9, 1959, s. 21

nechat pas potvrdit ve všech městečkách, kterými procházel. Tím měla být zaručena lepší kontrola pohybu neznámých osob.

Instrukce byla natolik podrobná, že obsahovala i instrukce pro žebráky. Ti neměli vcházet do domů, ale měli zůstat venku. Pokud žádali o almužnu, měli to sdělit na dálku. Měli zakázáno se na kohokoli, kdo vycházel z domu, tlačit a tisknout. Při vypuknutí epidemie bylo možno žebráky vyhnat pryč. Pokud se někdo přesto opovážil v městě žebrat, měl být vsazen do vězení a podle uvážení vrchnosti potrestán.

Osoby, které měly na starost organizaci trhů, měly za povinnost dohlížet na to, aby jejich konání o svátcích a nedělích nebylo na újmu božích služeb. V době moru pak se směly prodávat jen nejdůležitější potraviny. Nesmělo se prodávat ovoce, které bylo nahnilé nebo jinak poškozené. Totéž se týkalo prodeje ryb. Na trhu se směly objevit jen ty nejčerstvější. Kontrolovat se měly i ceny, za něž se zboží prodávalo. Skupování zboží a jeho následný prodej za vyšší ceny měl být trestán. Dbalo se tedy na to, aby se zamezilo lichvě.

Dále pokračují příkazy pro ty, kteří mají na starost kontrolu nemocných a uzavírání domů. Vesměs se jedná o již zmiňovaná pravidla, která jsou v jiné souvislosti uvedena výše (např. označování domů, kde je někdo nemocný, dvojitým křížem, čtyřicetidenní karanténa a pod.).

Inspektoři lazaretů se měli starat o dostatečný přísun potravin do těchto zařízení. Potraviny ale neměly být skladovány přímo v lazaretech, ale

v odděleně stojících budovách, odkud bylo každý den přinášeno jen potřebné množství. Vedli též přesnou evidenci toho, co který nemocný měl k jídlu a co mu bylo podáno za léky. Odpovídající částka pak byla vymáhána od něj nebo jeho příbuzných. Dohlížet měl inspektor i na dodržování hygieny v lazaretech a na to, aby každý nemocný dostával jen to jídlo a léky, které mu lékař předepsal. Kontroloval i kněze, zda ve stanovenou hodinu koná bohoslužby a je k dispozici nemocným, kteří by potřebovali poslední pomazání nebo se chtěli vyzpovídat.

Všichni zaměstnanci lazaretu měli s nemocnými rozmlouvat na takou vzdálenost, aby nepřišli do kontaktu s jeho dechem. U každé světnice byl zavěšen zvoneček, kterým nemocný dával najevo, že něco potřebuje. O každého pacienta se měla starat osoba stejného pohlaví. Nemocní se nesměli bez povolení direktora navštěvovat ani vycházet ze své světnice. Pokud přinesli příbuzní některému nemocnému něco k snědku, měl to personál doručit pouze dané osobě. Pokud by se zjistilo, že si sám něco z toho nechal, čekal ho tělesný trest. Do lazaretu nesměl být přijat nikdo, kdo neměl patřičné doporučení od inspektora sanitatis. Inspektor měl dohlížet i na to, aby nebyl omylem pohřben někdo, kdo není mrtvý, ale jen leží v mdlobách. Vše, co po zemřelém zůstalo se spálilo nebo omylo octem. Mezi povinnostmi inspektora patřilo uchovávání závětí, které se měly činit právě ze jeho asistence a v přítomnosti zpovědníka. Každý z nich mohl být v případě potřeby zastoupen dvěma jinými spolehlivými osobami.

Každou noc měl v mít u nemocných službu některý z hlídačů. Ten dohlížel na pravidelné užívání předepsaných léků. Všichni, kteří se starali o nemocné měli dbát zásad prevence. K nim patřilo nošení přiléhavých navoskovaných šatů, kterými nemohla podle dobových představ infekce proniknout k tělu. V lazaretu měl neustále hořet oheň sloužící k dezinfekci vzduchu. Ten kdo se uzdravil, mohl lazaret opustit, ale pod trestem ztráty života se mohl uchýlit pouze do domu určeného ke karanténě. Velmi podobná nařízení platila i pro inspektory v karanténních domech.

Další skupinou obyvatel, která pravidelně přicházela do styku s nemocnými, byli nosiči nemocných a mrtvých těl. Ti měli být viditelně označeni, aby každý kolemjdoucí byl včas varován před zvýšeným rizikem nákazy. Nosiči byli zřízeni pro pomoc těm nemocným, kteří nebyli schopni dojít do lazaretu sami. Bylo jim zakázáno chodit do jakékoli společnosti. O ochranných prostředcích, jako voskovaných šatech, už bylo psáno výše. Trestem smrti se hrozilo těm, kteří by okradli mrtvého. Tentýž trest je čekal, pokud přenášeli nemocné nebo zemřelé bez výslovného povolení inspektora sanitatis.

Hrobníci nesměli pochovat nikoho bez svolení inspektora sanitatis. Podobně jako nosiči, nesměli vyhledávat společnost zdravých lidí. Pochovávat měli jen na určeném místě a hlavně ve stanoveném čase. Hroby měly být hlubší než obyčejně - o kolik, to záleželo na počtu pochovávaných těl. Každý hrob měl být vysypán vápnem nebo aspoň popelem. To mělo zabránit jedovaté páře prostupovat skrze zeminu ven

z hrobu. Hrobníci měli kontrolovat, zda pochovávaní jsou skutečně mrtví. Pokud by pochovali někoho živého, měli být popraveni. Pokud by tak snad učinili vědomě, zejména ze zjištěných důvodů, čekala je smrt upálením.

Vrchnost měla zajistit zřízence pověřené čištěním domů a místností, kde leželi nakažení morem. Úklid a dezinfekce se neměla nechat na obyvatelích domů, protože by svou nedbalostí mohli zapříčinit návrat infekce. Opět jsou vyjmenovány prostředky vhodné k vykuřování a omývání, které jsou zmiňovány již výše. Omývání předmětů se mělo provádět za městem. Trest hrozil tomu, kdo by tak činil na veřejném prostranství nebo snad u veřejného zdroje vody. Podle povahy a možnosti čištění se některé věci měly spálit (věci, které přišly do přímého kontaktu s nemocným), jiné vykouřit nebo omýt octem, louhem nebo jiným vhodným přípravkem. Peřiny bylo potřeba nechat čtrnáct dní vyvětrat a pravidelně je proklepávat a obracet. Pokud by se některý z čističů dopustil krádeže, byl by potrestán ztrátou života - muži oběšením a ženy stětím.

Vše, co se odnášelo k čištění nebo spálení bylo sepsáno písařem za přítomnosti notáře. Drahé kameny, zlato, stříbro a peníze se čistily přímo v domě, za dohledu hospodáře. Obilí, rýže, kroupy, hrách a podobné potraviny se měly denně prohazovat, a to po dobu dvou týdnů. Odpady a různé jímky a trativody měly být vydezinfikovány nehašeným vápnem nebo alespoň octem. Kdo se pustil do čištění svého domu sám, vystavoval se nebezpečí, že bude pokutován. Voda použitá k čištění se měla nosit daleko za město a bylo-li to možné, měla se vylít do potoka nebo jiné

proudící vody. Osoby zjednané pro čištění domů se neměli stýkat s ostatními lidmi a totéž platilo i pro členy jejich domácností. Čištění věcí nemělo být prováděno před východem a po západu slunce, ale ani v poledne, kdy je velké horko.

Tato instrukce je asi nejpodrobnějším pojednáním o tom, jak se mají chovat obyvatelé země v době šířící se epidemie moru. Neposkytuje však rady obyčejným lidem. Je psána z pohledu ústřední státní správy, která přenáší úkoly a s tím i odpovědnost za jejich plnění na představitele nižších správních jednotek. Je vcelku pochopitelné, že tresty za porušení jednotlivých pravidel byly velmi přísné. Vždyť každá lehkovážnost mohla připravit o život desítky i stovky lidí. Je poměrně zajímavé, že nejsou zmiňovány žádné tresty pro vrchnosti, které by se nařízením neřídily, ale jen pro konkrétní vykonavatele jednotlivých opatření, jako byli lékaři, vartýři, hrobníci a podobně.

Jedná se však o právní předpis, který popisuje jen jakousi ideální situaci, které nemusela vůbec odpovídat skutečnému stavu. Lze si představit, že vzhledem k množství pravidel nebylo v silách všech měst, zajistit jejich stoprocentní dodržování, především z důvodů velké personální náročnosti. Druhou stránkou věci byly obavy z hospodářských ztrát, které by městu hrozily, kdyby na ně padlo jen podezření, že se v něm rozmohla nákaza. Význam této instrukce lze spatřovat v tom, že shrnuje tehdejší představy o způsobu šíření morové nákazy a představy o tom, jak mu lze zabránit.

Běžná doporučení určená obyčejným lidem rozhodně nebyla tak podrobná a rozsáhlá. Ačkoli medicína zaznamenala od dob výskytu první velké epidemie určité pokroky, přeci jen se často objevují rady, které jsou čerpány z lékařských spisů dvě stě i tři sta let starých.

Jako obecný prostředek k dezinfekci mělo sloužit vykuřování různými prostředky. Nejčastěji se uvádí síra a jalovec nebo jiná tvrdá dřeva. Co bylo možné omýt, mělo být omyto v octové vodě³⁴. Do pokrmů se měla přidávat citrónová nebo pomerančová šťáva, která měla zabránit vzniku hniloby³⁵. Ústa si měl člověk vyplachovat octem nebo různými dryáky (složení se lišilo dle názoru jednotlivých lékařů).³⁶ Přitom se doporučení lékařů mnoho nelišila celá staletí a mnoho z léků a prostředků doporučovaných v druhé polovině sedmnáctého století bychom našli i ve středověkých spisech.³⁷ Jednou věcí bylo doporučení, dobrá rada nebo lékařský předpis. Na druhé straně je potřeba si uvědomit, že nebylo vždy možné opatřit si potřebné léky. Jednak tolikrát doporučované citrusy netvořily běžnou součást nabídky na trzích, jak tomu je dnes a

---

³⁴ F. Crkovský uvádí v článku Jak se lidé bránili moru, s. 21, jako prostředek užívaný k dezinfekci i horký louh a slanou vodu, s tím jsem se ale jinde nesetkal.

³⁵ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 402

³⁶ Wondrák, E.: Historie moru v českých zemích: o moru, morových ranách a boji proti nim, o zoufalství, strachu a nadějích i o nezodpovězených otázkách, Triton, Praha 1999, s. 62

³⁷ Vojtová, M. a kol.: Dějiny československého lékařství, sv. I. - do r. 1740, Avicenum, Praha 1970, s. 291

Firlová, I., Lutovska, P., Skipalová, A.: Příspěvek k léčení moru v pozdně středověkých Čechách (na základě spisů Albíka z Uničova), Historická demografie 11, 1987, Historická demografie 11, 1987, s. 21-50

hlavně jejich cena byla nepředstavitelně vysoká. František Crkovský uvádí, že jeden citrón stál 4 groše, což byl týdenní plat čeledína. Děvečka pro získání stejné odměny musela pracovat ještě o týden déle.³⁸ Lze si dost dobře představit, že to už byla suma, kterou si nemohli dovolit zaplatit ani lidé z mnohem vyšších sociálních kruhů.

Dnešní člověk se nad většinou dobových medicínských rad asi jen zasměje a tehdejší lékaře bude považovat za šarlatány. Je pravda, že o způsobu přenosu moru neměli mnoho konkrétních informací, ale rady, které poskytovali, vycházely z pozorování několika generací lékařů a ranhojičů. Že přeci jen měly do určité míry reálný základ, dokládá článek Příspěvek k léčení moru v pozdně středověkých Čechách.³⁹ Autorky sice vycházejí ze středověkých spisů Albíka z Uničova, ale řada používaných léků a protimorových prostředků zůstávala stejná i po dvou staletích. Významná část článku je věnována poznatkům moderní vědy o postupech doporučovaných dobovými lékaři. Zmíňme tolikrát připomínaný jalovec, u kterého bylo prokázáno vylučování fytocidů, tedy látek ničících různé mikroorganismy. Dezinfekční, protihorečnaté nebo protizánětlivé účinky byly prokázány i u dalších lékaři doporučovaných rostlin.

Přesto nebyla nouze ani o skutečně kuriózní rady, u nichž nelze předpokládat, že by se uplatnily ve

---

³⁸ Crkovský, F.: Jak se lidé v 17. století bránili moru, in: Dějiny a současnost 1, č. 9, 1959, s. 21 Na témže místě autor uvádí, že nebylo výjimkou, že za některé léky by musel čeledín a děvečka dát půlroční potažmo celoroční plat.

³⁹ Firlová, I., Lutovská, P., Skipalová, A.: Příspěvek k léčení moru v pozdně středověkých Čechách (na základě spisů Albíka z Uničova), Historická demografie 11, 1987, s. 21-50

větší míře. To dokládá František Mareš⁴⁰: „Šel-li lékař k nemocnému, vypláchl si octem ústa, natřel si jím obličej, tepnu a nos a vzal kousek angeliky do úst. Před světnicí nemocného se zastavil, aby si oddechl a u nemocného dýchatí nemusil, dal okna otevřít, světnici vykouriti a s utajeným dechem a drže voskovou svíci před ústy a maje hlavu stranou obrácenou, sáhl nemocnému na uši i pod paždí a ohledal tepnu; přitom měl hlavně k tomu hleděti, aby pacient přikrývky nepozdvihl; neboť výpary ty byly nanejvýš nakažlivé. Recepty měl psát teprve venku jakož i jiná opatření učiniti.“ Co si myslet o lékaři, který dokáže zodpovědně vyšetřit pacienta schovaného pod peřinou, od kterého odvrací tvář, aby se nenakazil. To vše jen pohmatem jedné ruky, protože v druhé drží hořící svíci a ještě u toho zvládne nedýchat.

Další seznam léků a protimorových rad uvádí ve svém článku Lenka Matušiková.⁴¹ Autorka vychází z dokumentu uloženého v Národním archivu v Praze.⁴² Píše, že se jedná o „spis, jak se chovat při nákaze morem a jiným horečnatým onemocněním“. Dle mého přesvědčení se však v tomto případě nejedná o mor, ale pravděpodobně o tyfus. Svědčí o tom několik detailů, které autorka v článku neuvádí. Nemoc je nazývána jako červená nebo uherská. Jako častý zdroj nákazy jsou uváděna vojenská ležení. Je-li ve spise obsaženo varování před vojenskými leženími ve Slezsku a u

---

⁴⁰ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 403

⁴¹ Matušiková, L.: „Kratka však dostatečna sprawa neb naučení...“, in: Opera historica 4, Jihočeská univerzita České Budějovice, České Budějovice, 1995, s. 145-152

⁴² NA, fond SM, sig. E 2/4, fol. 75 - 88

polských hranic, byly by nejhůře morovou epidemií postiženy severní oblasti Čech a Moravy. Ve skutečnosti tomu bylo právě naopak. Dále se upozorňuje na to, že nemoc se mezi obyvatelstvem šíří nejvíce v zimě, protože ji roznáší v chalupách kvartýrující vojáci. Nejvíce onemocnění morem však bývá pravidelně a bez výjimky zaznamenáno vždy v pozdním létě. Jako jeden z typických příznaků se uvádí „běhavka“ a nemocnému se dává na uvážení, zda o pomoc požádá lékaře, apatykáře nebo lazebníka. Navíc v celém spise chybí jakákoli zmínka o přísných karanténních opatřeních. To podle mého názoru vylučuje, že se jednalo o mor.

4. Šíření epidemie v roce 1680 z Vídně do Čech

Na sklonku sedmdesátých let sedmnáctého století zasáhla habsburskou monarchii předposlední morová epidemie. Již v roce 1678 řádila mezi obyvateli Uher a přes veškeré snahy a opatření popisovaná výše se šířila dále na západ. Již v lednu 1679 byly údajně zjištěny první případy nákazy morem na předměstích Vídně. Mor se do města vkrádal jen pomalu, ale s příchodem léta se začal šířit mnohem rychleji. V polovině července už případů nákazy bylo tolik, že bylo zřejmé, že se epidemie hlavnímu městu monarchie nevyhne. Rostoucí nebezpečí pak přimělo císaře Leopolda I., aby opustil Vídeň. V té souvislosti je často zmiňována příhoda s panovníkovým kočím, který měl být nalezen mrtev s příznaky moru.⁴³ Vídeň císař opustil 9. srpna 1679 a hned za městem udělal zastávku, aby položil základní kámen ke stavbě nové kaple svatého Leopolda.⁴⁴ Ani pak ale císařova cesta nevedla přímo k cíli. Nejprve se stavitel v Mariazell, aby se na významném poutním místě pomodlil k Panně Marii. Pak už přes klášter v Lillienfedu a města Svätý

---

⁴³ Tato historka však není ničím doložena. Více Mikulec, J.: Leopold I., život a vláda barokního Habsburka, Praha 1997, s. 119. Navíc je ta samá příhoda uváděna v souvislosti s císařovým odjezdem z Prahy. Např. Wondrák, E.: Historie moru v českých zemích : o moru, morových ranách a boji proti nim, o zoufalství, strachu a nadějích i o nezodpovězených otázkách, Triton, Praha 1999, s. 62, s. 60

⁴⁴ František Mareš ve svém článku Veliký mor v letech 1679 a 1680 uvádí na straně 399, že se jednalo o kapli na vrcholu Kahlenbergu. Tam se však nachází kostel svatého Josefa a tento vrch se zapsal do dějin až o čtyři roky později v souvislosti s obležením Vídně Turky. Kostel svatého Leopolda stojí ve skutečnosti na sousedním, jen o málo nižší, Leopoldsbergu.

Hypolit, Křemži a Znojmo spěchal do Čech. Třináctého září, po více než měsíční cestě, přijel císař do Prahy, která mu měla poskytnout dočasné útočiště. Koncem května 1680 se však mor ve větší míře objevil i v Praze, což císaře přinutilo k další cestě. Nejprve se uchýlil do nedalekého Brandýsa nad Labem (21.5.), ale záhy pokračuje Polabím směrem k východu, kde se nacházela další komorní panství. Přes Poděbrady dojel až do Pardubic, kde se zastavil na delší dobu. Zde strávil téměř celý měsíc červen. Pak se odebral přes Třeboň a České Budějovice do Lince.⁴⁵

Císařova cesta po Čechách⁴⁶ je tu popisována proto, že jeho stěhování i s celým dvorem velmi přispělo k rozšíření moru do Čech. Nemoc by se pravděpodobně království nevyhnula, ale stěhování tak velkého množství lidí příchod nemoci uspíšilo a patrně ovlivnilo i směr, ve kterém se rozšířila.

Samotný fakt, že císař opustil hlavní město, vyvolal u jeho obyvatel oprávněné obavy, že nebezpečí je už nablízku. Kdo mohl, stěhoval se k příbuzným na venkov nebo se snažil pronajmout si ubytování mimo Vídeň. Ti méně majetní pak pobývali v boudách a staveních okolo města. Někteří se tak dostali do jižních částí Moravy⁴⁷. Tak velké přesuny obyvatelstva, jaké naznačuje František Mareš, lze předpokládat jen ve Vídni. Jednak tam žil větší počet dostatečně zámožných měšťanů, kteří si mohli dovolit

---

⁴⁵ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 397 - 419

⁴⁶ Nejuceleněji pojednal o Leopoldovi I. Jiří Mikulec v díle Leopold I., život a vláda barokního Habsburka.

⁴⁷ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 400

poměrně nákladné cestování, jednak řada obslužného personálu vázaného na pobyt dvora měla své příbuzné v širším okolí Vídně.

Do Čech se mor dostal na podzim roku 1679. Dne 26. září vydává hrabě Jan Fridrich Trautmansdorf příkaz svému hejtmanu na Litomyšli, aby zabránil průchodu osob přes zemskou hranici z Moravy do Čech.⁴⁸ To znamená, že se nebezpečí nákazy skutečně přiblížilo. Ještě na podzim téhož roku se objevily první případy úmrtí na mor v některých jihočeských farnostech. Eliška Čáňová dokládá ve své práci první oběti moru na našem území v listopadu 1679 ve farnostech Velešín a Kaplice, v prosinci pak v Jindřichově Hradci.⁴⁹ Dále jsou v této souvislosti uváděny obce Rudolfovo, Oselno, Jivno u Hluboké.⁵⁰

Na jaře následujícího roku se nákaza šířila podél hlavních cest směrem k Praze, kam dorazila údajně v dubnu 1680.⁵¹ Podle jiných údajů bylo několik úmrtí na mor zaznamenáno v Praze již v březnu a v souvislosti s tím mělo být na Novém Městě uzavřeno několik domů a 26.3. bylo zcela uzavřeno Židovské

---

⁴⁸ Schulz, V.: Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531 - 1746, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901, dok. č. 101 s. 96

⁴⁹ Čáňová, E.: Mor v Čechách v roce 1680, Sborník archivních prací, roč. XXXI., 1981, s. 275

⁵⁰ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 408. Čáňová se ve své práci opírala pouze o soupisy mrtvých zasílané v době epidemie a po ní na pražské arcibiskupství faráři z celé arcidiecéze. Mareš naproti tomu čerpal především z dokumentů uložených v ústředním Schwarzenberském archivu ve Vídni.

⁵¹ Čáňová, E.: Mor v Čechách v roce 1680, Sborník archivních prací, roč. XXXI., 1981, s. 275

město.⁵² Lenka Matušíková uvádí, že mor se ve městě objevil již na podzim roku 1679, kdy tam byl zavlečen císařským dvorem⁵³. Na podzim, tedy v období, kdy infekce pravidelně ustává, se ani v Praze nemoc vážněji nerozmohla. Stalo se tak až s příchodem jara na začátku následujícího roku. Tato verze se zdá vcelku velmi pravděpodobné, protože si nelze představit, že by bylo v lidských silách dodržovat všechna protiepidemická nařízení. Jednak nebylo možné nechat císaře několik týdnů v karanténě před městskými branami, jednak byl počet osob doprovázejících panovníka pravděpodobně natolik vysoký, že Praha by i při nejlepší vůli nemohla zajistit dostatek prostor sloužících jako karanténa pro nově příchozí. Podle Františka Mareše císaře v době jeho odjezdu z Prahy následovalo osm tisíc lidí.⁵⁴ K tomu je třeba připočítat různé dodavatele z širšího i vzdálenějšího okolí Prahy, kteří přiváželi do města a pro potřeby dvora nejrůznější zboží. Kromě toho bylo třeba pro císaře zajistit zábavu. V období, kdy měli stát v městských branách vartýři a kontrolovat, zda člověk přichází z nenakažených míst, byly do Prahy dováženy živé lišky, vlci a jezevci, aby se dvůr pobavil jejich chytáním.⁵⁵ Jestliže se mor v Praze skutečně objevil už na podzim roku 1679, pak to muselo být jen několik

---

⁵² Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 409

⁵³ Autorka uvádí pro období září až prosinec 32 zemřelých na mor. Z toho 12 lidí na Starém Městě, stejný počet na Novém Městě a 8 na Malé Straně. Matušíková, L.: Mor v Čechách roku 1680, in: Documenta Pragensia XVI, 1998, s. 238

⁵⁴ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 411

⁵⁵ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 409

ojedinělých případů, o čemž svědčí i výše uváděné počty zemřelých. V době, kdy by hrozilo nebezpečí nákazy, by asi jen stěží začal v prosinci 1679 zasedat český zemský sněm.⁵⁶

V šíření nemoci po Čechách sehrála roli i geografická poloha Prahy. Význam tu mělo několik faktorů. Prvním z nich bylo to, že Praha se nacházela v geografickém středu země, tudíž z ní vycházely paprskovitě do všech stran významné cesty směřující za hranice země. Podél těchto komunikací, které umožňovaly relativně rychlý přesun velkého množství lidí, se nákaza šířila dál. Tuto souvislost potvrdila na základě rozboru seznamů zemřelých i E. Čáňová.⁵⁷ Střed Čech je navíc převážně rovinný, proto i pohyb obyvatel tu byl o poznání snazší než v příhraničních oblastech, kde ho do značné míry omezovaly poměrně vysoké hory a pohyb osob po cestách v údolích se lépe kontroloval. Navíc ve středu země, vzhledem k relativně vysoké úrodnosti půdy, žilo mnohem více lidí. Jednak připadalo více obyvatel na jedno stavení, jednak zde bylo i relativně více obcí. Více obyvatel na jednom místě znamenalo i větší pravděpodobnost rychlejšího a mnohem snadnějšího šíření nemoci. Pravou pohromu z tohoto hlediska představovala města, kde panovaly pro nás dnes jen těžko představitelné hygienické poměry.

K oblastem nejpostiženějších infekcí se tak řadí právě Čechy. Z Prahy vycházela poměrně hustá síť

---

⁵⁶ Mikulec, J.: Leopold I., život a vláda barokního Habsburka, Praha 1997, s. 121

⁵⁷ Čáňová, E.: Mor v Čechách v roce 1680, Sborník archivních prací, roč. XXXI., 1981, s. 265 - 339

silnic směřující především na východ do Polabí a na sever a severozápad země též k Labi a do Poohří. Nejpostiženějším krajem se tak stal kraj Slánský i s přilehlými oblastmi, kam směřovalo nejvíce cest. Zasaženo bylo široké území od Chomutova přes Louny až k Rakovníku. Dále byly těžce postiženy další oblasti středních Čech - Podbrdsko, Vltavský kraj, Kouřimsko a Čáslavsko. V některých krajích byly s různou intenzitou postiženy nemoci všechny farnosti (např. Kouřimsko, Rakovnicko). Naopak horské oblasti zůstaly ušetřeny. Bohužel se pro oblast litoměřického a královehradeckého biskupství nedochoval žádný podobný přehled, jakým jsou soupisy zemřelých na mor sestavované pro pražskou arcidiecézi. Lze se proto opřít jen o dílčí studie, nikoli o celkové a relativně snadno porovnatelné soupisy.⁵⁸

Velké potenciální nebezpečí v tomto směru představoval pohyb poddaných vyvolaný příjezdem panovníka do země. Osmdesátá léta sedmnáctého století jsou obdobím vrcholící nespokojenosti poddaných s pobělohorskými hospodářskými a sociálními proměnami v postavení venkovského obyvatelstva. Po císařově příjezdu do Prahy začaly za ním přicházet delegace poddaných se stížnostmi na vrchnosti a vrchnostenské úředníky, v naději, že jim panovník pomůže. To mohlo přispět k rozšíření infekce i do vzdálenějších částí země. Nestalo se tak díky tomu, že proudy poddaných směřující z jednotlivých panství k Praze zastavil zákaz podávání stížností poddanými přímo k císaři a vojenské zásahy proti rebelujícím sedlákům. Na jaře

---

⁵⁸ Čáňová, E.: Mor v Čechách v roce 1680, Sborník archivních prací, roč. XXXI., 1981, s. 278-280

1680, tedy v době, kdy se mor začal v Praze velmi šířit, bylo povstání potlačeno. Definitivní konec za tímto selským povstáním pak udělalo vydání robotního patentu 28. června 1680, za císařova pobytu v Pardubicích.⁵⁹

Kromě toho se konaly v Praze i jiné události, na kterých se shromažďovalo větší množství lidí. Byly to především aktivity náboženského charakteru. Z nich lze připomenout akci organizovanou jezuity, kteří poslali do Polska pro zázračný obraz Panny Marie, který před tím údajně ochránil tři města před nákazou. Přivezení obrazu do Prahy bylo provázeno jeho hromadným vítáním a konáním mší.

S odjezdem panovníka se situace poněkud změnila. Ten už před tím odjezdem dal šlechtě, která nemusela nutně dlít po jeho boku, příkaz, aby se odebrala na své venkovské statky. Ti, kteří zůstali, se měli spokojit s jedním sluhou a jedním lokajem. Následovalo uzavření zemského sněmu, činnost soudů byla postupně omezována, až byla zastavena docela. Nejvyšší zemští úředníci se pak přesunuli z Prahy do Plzně.⁶⁰

---

⁵⁹ Maur, E.: Nepokoje na českých komorních panstvích - prolog k nevolnickému povstání roku 1680, in: Středočeský sborník historický 9, Praha 1974, s. 79

⁶⁰ Mareš, F.: Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. I., Praha 1883, s. 410

5. Průběh epidemie v Rakovníku

V době, kdy císařský dvůr opouštěl Prahu, tedy v druhé polovině května, se případy moru objevovaly už v celých středních Čechách. Ve větší či menší míře byly zasaženy kraje Plzeňský, Čáslavský, Slánský, Kouřimský, Vltavský i Rakovnický.⁶¹

5.1. Protiepidemiologická opatření

Krajští hejtmáni, jakožto nejvyšší představitelé státní správy v kraji, byli odpovědní za provádění a dodržování protiepidemiologických nařízení na jim svěřeném území. Proto už 16. března 1680 zasílají do Rakovníka seznam základních doporučení, kterými by se mělo město v následujícím období řídit.⁶² Ve srovnání s výše zmiňovaným protimorovým nařízením⁶³ je však mnohem stručnější. Všechna pravidla jsou shrnuta ve čtrnácti bodech na třech stránkách.

První skupina těchto opatření měla zabránit tomu, aby se nemoc do města dostala. Proto mělo být přísně kontrolováno, kdo přichází do města. Některé osoby byly považovány za tak rizikové, že neměly být vpuštěny do města za žádných okolností. To se týkalo žebráků a vandrovních řemeslníků. Z ostatních pocestných nebyl vpuštěn ten, kdo neměl patřičné potvrzení, že přichází z oblasti, kde se nemoc

---

⁶¹ Čáňová, E.: Mor v Čechách v roce 1680, in: Sborník archivních prací, roč. XXXI, Praha 1981, str. 275

⁶² SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, dat. 16. 3. 1680, stará sig. A 102

⁶³ NA, fond Stará manipulace, sig. E 2/4, fol. 101-148

nevyskytuje. Ten, kdo požadované zdravotní osvědčení předložil, musel se ještě před bránou podrobit preventivnímu vykouření sírou, jalovcovým, bukovým a dubovým kouřem, popřípadě jiným vhodným prostředkem. Vykuřování se vůbec příkládal velký preventivní účinek. Proto ohně, do nichž se příkládalo dřevo z dubu, buku nebo jalovce, měly plát každý den i na náměstí. Zmiňované nařízení pamatovalo dokonce na jejich pravidelné rozmístění. Po jednom ohni mělo hořet na každém konci náměstí, stejně tak v jeho středu⁶⁴ - celkem tedy tři. Podobně se doporučovalo i vykuřování místností v jednotlivých domech.

Další skupina doporučených opatření se týkala omezení některých aktivit, které byly považovány z epidemiologického hlediska za nebezpečné. Týkalo se to v první řadě řezníků, koželuhů a jirchářů⁶⁵, jejichž živnosti byly vykázány za městské hradby. Stejně tak se uvnitř hradeb neměl chovat vepřový dobytek a zároveň se mělo dbát na to, aby se hnůj domácích zvířat každý den vyvážel z města pryč.

Tato nepatrná poznámka naznačuje mnohé o hygienických a zdravotních poměrech v tehdejších městech. Ty byly pro dnešního člověka asi jen těžko představitelné. Jak vypadalo české město v sedmnáctém století, dokládá například Otto Placht⁶⁶. Autor uvádí

---

⁶⁴ Zapalování ohňů na veřejném prostranství je zmiňováno pouze v tomto dokumentu. Všude jinde je uváděno v souvislosti s desinfekcí uzavřených prostor.

⁶⁵ Řezníků bylo tehdy, tzn. krátce před vypuknutím morové epidemie, v Rakovnicích patnáct, koželuhů pouze jeden a jircháři dva. SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, dat. 12.2.1680, stará sig. B 552

⁶⁶ Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957, s. 185

citaci z blíže neurčeného morového řádu z roku 1649. Jak z něj vyplývá, mnoho se za třicet let, které dělí obě protimorová opatření, v českých městech nezměnilo. „Rokle a strouhy nevydlážděné po placích a ulicích, v nichž voda i všelijaké pomeje a špíny z domů vycházející zdržují a od horkosti slunečné kazí a smradí, vyrovnati a vydlážditi, je před večerem každodenně vyklízeti, čerstvou vodou vylévati, tolikéž všechny dřevěné i jiné k vylévání pomejů z domův na ulici upravené žlábký, jakožto nemalý smrad v sobě zdržující, svrhnouti a na ulici ven nic nečistého, zvláště vody z umytých mrtvých těl vylévati nedopouštěti, k zachování dobrého povětří jest velmi zapotřebí“. Dále autor uvádí: „Ale vedle toho bylo třeba napomínat ty, kdo v zelí kladeném (kysaném), heryncích, štokfyších a jiných rybách, též starých sejřích a těm podobných z sebe smrad vydávajících věcech obchod svůj vedli, aby takové věci čistotně chovali, je začasť čerstvou vodou vobmejvali, slanou pak tu smradlavou vodu ven za město vynášeti dali. Koželuzi, kožešníci, řemenáři, sedláři, toboláři a jircháři byli vyzýváni, aby kůže své za městem neb při nejmenším v soukromých prostranných místech a nejvíce při vodách vydělávali a sušili, tak aby smrad odtud vycházející jiných lidí neurazil“.

Směsice uličních vůní by nebyla úplná, kdyby nebylo připomenuto, že se i jiným hospodářům ukládalo, „aby nic smradlavého v domech nechovali, ani ven na ulici nekladli, nýbrž strouhy každodenně vyklízeli, všecky smeti, bláta, zvlášť pak mrchy od hovad a drůbeže, též od kravského a koňského dobytka hnoje, od slepic a holubův trusy, tak i jinou všelikou

nečistotu, jmenovitě z pokoutních uliček a těsných domů časně vyváželi a vynášeli.“ Vnitřek domů byl naplněn „zápachem špatně spalovaného dřeva v nedokonalých topeništích krbů a pecí, pachem lojových svíček a loučí.“

Vraťme se ale zpět k nařízení krajských hejtmanů. Nejpodrobněji se nařízení dotýká zacházení s nakaženými a zemřelými a nakládání s jejich věcmi, které mohly být zdrojem další infekce. Měla být zřízena jakási dvoučlenná zdravotní komise, jejímž úkolem bylo vyhledávat nemocné a zemřelé. Dít se tak mělo pravidelnou každodenní obchůzkou všech domů ve městě. Následně měla být vypracována zpráva, která obsahovala přehled nemocných nebo zemřelých osob s upřesněním nemoci, která je postihla nebo na kterou zemřeli. Tato zpráva měla být zaslána na Olešnou.⁶⁷

Pokud pověřené osoby našly v některém domě příznak nákazy morem, měly za úkol takový dům uzavřít a zapečetit. Pamatovalo se i na osoby v těchto domech žijící. Těm měla být dodávána potřebná strava. Aby se zamezilo jejich kontaktu s okolím, mělo se tak dít pomocí provazu spuštěného z okna. Dále mělo město zřídit vůz s párem koní určený pro přepravu zemřelých a 2 osoby, které zařídí jejich převoz na hřbitov a pohřbení. Vůz měl stát na místě, kde by na něj nebylo

---

⁶⁷ Olešná - obec SZ od Rakovníka, sídlo Matyáše Leopolda z Rosenfeldu, jednoho z hejtmanů Rakovnického kraje. Ten podle Dějin Rakovnicka V. Kočky s. 605-606 koupil Olešnou v roce 1678 za 47 450 zl. a záhy k ní přikoupil nedaleké statky Chrástany, Přílepy a pustiny Olešek a Šimín. Dále autor uvádí, že se sem Rosenfeld přestěhoval v době, kdy vykonával hejtmanský úřad. Již v roce 1682 údajně směnil zdejší majetky za jiné zboží s Janem Františkem z Kaiserštejna. Přitom nesprávně uvádí, že hejtmanem byl v letech 1681-1682. Jak ale z korespondence s městem Rakovníkem vyplývá, tuto funkci vykonával již v březnu 1680.

vidět, měl být krytý a mrtvé odvážet jen v noci. Tím se asi mělo zabránit zbytečnému šíření paniky mezi obyvateli města, protože jak se doslova praví, měl stát "tak, aby lidé jej neviděli, z něho sobě strach nevzali". Všichni, kdo zemřeli na mor, měli být pohřbeni na hřbitově u kostela svatého Jiljí, tedy co nejdále za městem. Jak je již výše zmíněno, mělo se tak dít v noci a bez obvyklého zvonění za mrtvé. Hrob měl mít minimální hloubku 4 lokte (tj. přibližně 2,4 m). Těla zemřelých měla být před zahrnutím hrobu zasypána vápnem a jejich šaty spáleny.

5.2. Rozšíření moru po městě

Nákaza se nejprve objevila na předměstí města Rakovníka. V květnu roku 1680 podle Jana Rennera žádal místní děkan městskou radu, aby uzavřela Vysokou a Svatojilskou ulici a tím zabránila proniknutí nemoci do města.⁶⁸ To by znamenalo, že mor již byl ve městě⁶⁹. Bohužel není zřejmé, z kterého dokumentu Renner čerpal. Dobré by bylo znát i datum této žádosti. Odpověď je tedy třeba hledat jinde. K dispozici jsem měl dva základní dokumenty. Prvním byla matrika pochovaných⁷⁰. Ta zaznamenává den pohřbu, nikoli úmrtí, a nenalezneme v ní zmínku o příčině smrti. Může nám tudíž sloužit při určování počtu zemřelých, nikoli k stanovení příčin úmrtí. Na základě srovnání počtu

---

⁶⁸ Renner, J.: Dějiny Rakovníka, Strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOKA Rakovník, f. 48

⁶⁹ Poslední dvě věty vypadají jako protimluv. Kvůli moru se měly uzavřít dvě ulice. Nemoc tedy byla uvnitř hradeb, ve městě. V dobových dokumentech je však jako „město“ označováno jeho centrum, tedy náměstí.

⁷⁰ SOA v Praze, fond SM, Rakovník M 21-1/2

zemřelých v předcházejících měsících a letech⁷¹ lze konstatovat, že v květnu 1680 skutečně zemřelo nepatrně více lidí (12 pochovaných), než ve stejném měsíci ve třech předcházejících letech (8, 6 a 4 pochovaní). Rozdíl je však natolik nepatrný, že z něj nelze usuzovat na větší šíření vysoce nakažlivé nemoci, neboť mohlo jít stejně tak o náhodu. Druhým dokumentem byl německy psaný seznam zemřelých na mor z rakovnického archivu⁷². V případě tohoto dokumentu máme tu výhodu, že známe příčinu smrti uvedených osob. Jelikož zde není uvedeno před 1. červnem 1680 ani jedno úmrtí, lze předpokládat, že na rozdíl od matriky, kam byli zapisováni všichni pochovaní, jsou zde zapsáni jen ti, kteří skutečně zemřeli na mor. Navíc písař zmíněný seznam strukturoval tak, že lze od sebe rozlišit obyvatele žijící přímo ve městě od těch, kteří žili v jeho okolí.

V seznamu zemřelých na mor z rakovnického archivu⁷³ je uveden první případ úmrtí ve městě 1. června. To potvrzuje Rennerovo tvrzení, že první obyvatelé Rakovníka se nakazili morem v květnu 1680.

V rozporu s tím je tvrzení rakovnických měšťanů, kteří ve stížnosti adresované nejvyššímu purkrabímu tvrdí, že první člověk onemocněl na den Nejsvětější Trojice, tedy až 16. června. Nemocnou měla být manželka Jiřího Josefa Gandina z Lilienštejna⁷⁴.

---

⁷¹ viz. příloha - tabulka č.1

⁷² SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka , neuspořádáno, registratura města Rakovníka, stará sig. C 620

⁷³ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka , neuspořádáno, registratura města Rakovníka, stará sig. C 620

⁷⁴ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka , neuspořádáno, městská registra 1672-1689, fol. 225 v

Lilienštejn, ve snaze utajit nákazu ve své rodině, se odstěhoval do sousedních Senomat.⁷⁵ V seznamu zemřelých jsou však před tímto datem (16. června) uvedeni již tři zemřelí. Tato žena, ač patrně skutečně jedna z prvních, kteří onemocněli, tak získala prvenství patrně jen díky městské radě, která se snažila Lilienštejna očernit u nadřízených úřadů, protože s ním vedla spory, o nichž bude ještě řeč níže. Po tomto případě je v seznamu zemřelých do konce měsíce června uvedeno ještě 6 mrtvých. Začínalo tak být pomalu jisté, že nemoc se městu nevyhne. Začátkem července jakoby městu svitla malinká naděje. Během několika dnů od 30. června až do 9. září není zaznamenáno v seznamu zemřelých na mor jediné jméno. Pak začíná souvislá řada každodenních úmrtí.

Výše bylo zmíněno, že rakovnický děkan žádal uzavření Vysoké a Svatojilské ulice. To by znamenalo, že nákaza se musela nejprve objevit v severní části města, někde u Vysoké brány. To by mohla potvrzovat i jedna ze zpráv⁷⁶, kterou Rakovničtí zaslali Albrechtovi Jindřichovi Krakovskému z Kolovrat, hejtmanovi Rakovnického kraje. V ní ho informují, jak bylo jejich povinností, o šíření moru ve městě: „... tuto naši poslušnou a pravdivou zprávu učiníme, jak se předně u jednoho souseda vedle židů, potom u židů a u druhého souseda začalo...“ Informace o tom, že se nemoc objevila nejprve v blízkosti místa, kde žili rakovničtí židé, dosvědčuje to, že se jednalo o okolí Vysoké brány. Právě v těchto místech byl v roce 1678

---

⁷⁵ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, městská registra 1672-1689, fol. 225 V

⁷⁶ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, dat. 16. 7. 1680, stará sig. B 1017.

zakoupen od Doroty Hniličkové dům, kam byly proti své vůli sestěhovány tři rodiny rakovnických židů.⁷⁷ Důvodem bylo to, že v postranní ulici nebyli pro rakovnické řemeslníky a obchodníky takovou konkurencí, jako v době, kdy žili blíž u bran a náměstí, kam přicházeli lidé z okolních vsí.

Pokud jde o křesťanské rodiny, není důvodu, proč zprávě nevěřit. V případě židů se však objevují pochybnosti, zda se u nich nemoc skutečně vyskytla nebo zda šlo o projev tehdejších předsudků. Šíření morové nákazy bylo často spojováno právě s touto skupinou obyvatel. Není proto divu, že ostatní obyvatelé města s nimi nechtěli mít nic společného a podle toho se k nim i zachovali. Dále se ve zprávě totiž můžeme dočíst: „... židé pak při lese na samotě na ¼ míle od města vzdálené se vynachází...“. Nebyli vyhnáni jen židé, ale podobný osud potkal i dvě nakažené rodiny. Jeden z nemocných sousedů našel dočasné útočiště v opuštěné stodole kus za městem, druhý pak s manželkou odešel „někam do kraje“, načež byly jejich domy zapečetěny. Tato poslední informace je zajímavá z toho hlediska, že rakovničtí úředníci se tu chlubí svému nadřizenému porušováním nařízení, jejichž smyslem bylo udržet nemocné v izolaci, nikoli je vyhánět pryč, čímž by mohli nákazu rozšířit. Dále se mluví o tom, že až dosud (tzn. do 16. 7. 1680) „... cokoli v tom krátkém čase inficovaných umřelo, ty všechny jak již dotknuto při zdech městských u Vysoké a Pražské brány se stalo, ale ve městě v rynku a jiných ulicích dosavad, chvála milosti boží, nic.“ Je

---

⁷⁷ Renner, J.: Dějiny Rakovníka, Strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOKA Rakovník, f. 48

tedy nepochybné, že nemoc se nejprve vyskytla v severovýchodní části města. My nemáme jak ověřit, z které části skutečně zemřelí pocházeli. Známe jen počty ze seznamu zemřelých. Do 15. září včetně zemřelo v městě 20 osob, na předměstích to bylo o 2 osoby méně. V důsledku toho rozhodla městská rada o uzavření brány Lubenské a Vysoké. Do druhých dvou byla postava stráž složená kromě měšťanů i z mušketýrů. To ale bylo příliš pozdě. Ve městě už na mor umírali lidé a sebelepší kontrola u vstupu do města v tuto chvíli nemohla dalšímu šíření nemoci zabránit.

5.3. Časové vymezení epidemie

Mor se po Rakovnici šířil mezi další obyvatele. Průběh epidemie ve městě lze sledovat z počtů zemřelých během letních měsíců roku 1680. Takový postup nám umožňuje několik pramenů.

Především je to matrika zemřelých uložená ve Státním oblastním archivu v Praze⁷⁸, která nezaznamenává datum úmrtí, ale datum pohřbu. Mezi dalšími údaji jsou jména rodičů, jména kmotrů a název obce, z které dítě pocházelo. Domnívám se, že datum úmrtí a pohřbu můžeme považovat za totožné z několika důvodů. Jednak doba, která uplynula od úmrtí člověka do jeho pohřbu nebývala dlouhá, obvykle dva dny. V době šíření moru se tato prodleva bezpochyby zkracovala a těla zemřelých byla pohřbívána bezprostředně po smrti, nejpozději druhý den. To jednak přikazují protiepidemiologická nařízení, jednak nelze předpokládat dlouhodobější uchovávání mrtvých

---

⁷⁸ SOA v Praze, fond SM, Rakovník M 21-1/2

nepohřbených těl, považovaných navíc za zdroj infekce, a to v době vrcholícího léta. Vzhledem k tomu, že není možné ani účelné zabývat se v této práci podobnými detaily, budeme považovat datum pohřbu a úmrtí za totožné. To umožní i snazší srovnání s dalšími prameny.

Zatímco jiné matriky trpí někdy mezerovitostí v údajích, která je způsobena nedbalostí duchovních, kteří vedli, lze o rakovnické matrice zemřelých říci, že je vedena poměrně pečlivě. V zápisech z předchozích i následujících let se nevyskytují žádné nápadné mezery. Totéž lze říci i pro období léta roku 1680, kdy v jiných matrikách chybí zápisy proto, že oběti nákazy se stali i sami duchovní. V Rakovnici tomu tak nebylo a po celou dobu moru vedla matriční záznamy jedna osoba. Matrika je dokument církevního charakteru a proto vychází z příslušnosti osob k dané farnosti. V tomto případě by ale nemělo docházet k velkým rozdílům mezi hranicemi farního obvodu a samotného města. V období předcházejícím rozšíření nákazy je v matrice u každého jména připsáno označující původ zemřelého. Lze tak odlišit osoby pocházející z Rakovníka od ostatních, kterých ostatně není mnoho. Jedná se vždy o názvy obcí (případně mlýnů nebo jiných významných samot). Není ale zcela zřejmé, zda jsou pod názvem Rakovník zahrnuty i osoby pocházející z jeho nejbližšího okolí, to znamená z chalup těsně za městskými branami, které tvořily předměstí Rakovníka. Lze se domnívat, že tomu tak je, protože bezpochyby tato stavení patřila se zbytkem města k jedné farnosti a není jiné obce nebo farnosti, pod kterou by jejich

obyvatelé mohli být zahrnuti. Se vzrůstajícím počtem úmrtí klesá i podrobnost zápisů.

Nicméně lze konstatovat, že v matričních zápisech byly uvedeny pouze osoby žijící ve městě a jeho nejbližším okolí, to znamená na již zmiňovaných předměstích. Jistotu nám dává několik zpráv, které mluví o uzavření města. Na cestách vedoucích k Rakovníku byly postaveny zátarasy a hlídky. Jak daleko byly od města umístěny, lze alespoň přibližně určit podle údajů v různých zprávách. Severním směrem se od města dalo dostat jen před asi dva kilometry vzdálený Červený mlýn⁷⁹. Směrem na západ se nedalo po cestě dostat ani k nejbližší obci, šest kilometrům vzdáleným Senomatům⁸⁰. Cesta byla dobře střežena a výjimka neexistovala ani pro duchovního. Podle jedné z četných stížností města Rakovníka právě v Senomatech kvůli uzavírkám cest zemřeli nemocní bez posledního pomazání, protože k nim z Rakovníka nebyl puštěn kněz⁸¹. Z výše popsaných důvodů lze použít matriku jako informaci o počtu zemřelých.

Druhým dostupným pramenem z něhož lze zkoumat počty zemřelých je německy psaný seznam zemřelých na mor uložený v rakovnickém archivu⁸². V tomto případě

---

⁷⁹ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. A 101 (Existují dvě listiny se stejnou signaturou A 101. První je tato, adresovaná krajským hejtmanem Rosenfeldem městu Rakovníku. Dále ji budu označovat jako A 101 (a). Druhá listina je pak stížnost města Rakovníka adresovaná nejvyššímu purkrabímu, dále A 101 (b).

⁸⁰ Senomaty - poddanské městečko asi 5 km od Rakovníka. V letech 1613-1848 v majetku města Rakovníka.

⁸¹ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. A 101 (b)

⁸² SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura města Rakovníka, dat. 30.12.1680, stará sig. C 620

nebylo použito řazení chronologické, jak je tomu v případě matriky. Jde tedy o dokument poněkud méně přehledný. Na druhou stranu nám umožňuje alespoň částečně rozpoznat sociální postavení jednotlivých obětí moru. V první části dokumentu jsou v prvním sloupci uváděni zemřelí hospodáři. Vždy je zapsáno datum úmrtí, jméno a příjmení zemřelého. Není uváděno povolání, řemeslo, ani jiné další bližší údaje. Vedle údaje o hospodáři se nachází údaje o hospodyni. Záznam opět obsahuje datum úmrtí a jméno. Příjmení se vyskytují jen zřídka. V tomtéž sloupci jsou uvedeny i ženy, které v době před vypuknutím moru byly vdovami a fakticky tak stály v čele jednotlivých domácností. Celkem se jedná jen o dva případy. U ostatních zapsaných osob je vždy uvedeno jen jméno (bez příjmení) a datum úmrtí. V pořadí třetí sloupec uvádí seznam zemřelých dětí. Jedná se o syny a dcery hospodáře. Děti jsou uváděny ve společné kolonce bez ohledu na pohlaví. Jako čtvrtá je uváděna zemřelá čeládka, taktéž v jednom sloupci muži a ženy. Jako pátí v pořadí jsou uváděni podruzi. Bohužel se jedná o pouhý výčet jmen, z něhož není patrné, o příslušníky kolika podružských rodin se jedná. V nejpočetnějším případě se jedná až o deset osob a lze tedy předpokládat, že se jednalo o členy několika rodin. Navíc nemůžeme na rozdíl od hospodářů určit příbuzenský vztah mezi jednotlivými mrtvými. Jedná se o pouhý výčet jmen s daty úmrtí, ze kterého není jasné, zda se jedná o dospělé osoby nebo o děti. V posledních dvou sloupcích jsou uvedeny různé majetkové vztahy týkající se daného hospodářství. Ne vždy jsou tu ale zcela jasně zapsány příbuzenské poměry mezi jednotlivými osobami. Nejčastější jsou dvě

poznámky - dům zůstal opuštěný nebo přešel na vdovu po zemřelém hospodáři.

Druhá část seznamu je podobná. V první kolonce jsou však zaznamenána jména hospodářů, kteří mor přežili. Sem jsou zanesena i jména vdov po hospodářích, opět tedy v postavení majitelek domu. V devíti případech zde není uvedeno jméno hospodáře ani hospodyně, ale jen název domu. V některých případech může být důvodem vyšší společenské postavení majitele např.: „ ... von Kolowrats hauß, ... Laubskyscher 2 häusern...“. V jiném případě dům neměl jednoho konkrétního majitele např.: „In dem gemein hauß“. Mohlo se také jednat o dům opuštěný nazývaný podle předchozích majitelů např.: „Hržebiczkysch wüstephauss“. V některých případech není jasné, proč došlo k tomuto označení. Mezi přeživšími hospodáři je uveden Johann Regčzek (Rejček), kterému zemřela pouze jedna dcera. Přesto je o několik řádek níže kolonka s textem „In dem Regčzkischen hauß“. V tomto domě měli zemřít pouze čtyři podruzi. Může se jednat o dva různé majitele se stejným příjmením, dva domy jednoho majitele, nebo opomenutí písaře. V druhém sloupci je ke každému hospodáři nebo domu doplněno jméno hospodyně nebo vdovy. V jednom případě je uvedeno jmen šest, z toho dvě mužská. Poznámka uvádí, že se jedná o obyvatele dvou domů Laubských. Těžko určit, jaké bylo jejich postavení, protože s nimi je uvedeno ještě devět mrtvých podruhů. Následuje třetí sloupec se jmény mrtvých dětí hospodáře a čtvrtý se jmény čeledi. V posledním sloupci jsou opět uvedeni mrtví podruzi a jejich děti.

Až dosud se jednalo o osoby žijící trvale ve městě. Třetí část rakovnického seznamu uvádí jména těch zemřelých, kteří nežili přímo ve městě, ale jeho nejbližším okolí. Nejprve jsou uvedeny chalupy. Ty jsou označeny jménem majitele např.: „Czermakische chaluppen“. Následuje jméno chalupníka, pokud zemřel, jeho manželky a mrtvých dětí. Jako další obydlí jsou uvedeny i všechny čtyři městské brány.

Čtvrtá a poslední část celého seznamu uvádí lokality od města vzdálenější. Jedná se o pět mlýnů, dva dvory a špitál. Dále jsou zde dvě místa, která se mi nepodařilo určit: „In der Pyteley“ a „bey Statt hurten“. Je sem zařazen i „Rathauß“. Pokud by se jednalo skutečně o radnici, je divné, proč nebyla zařazena mezi domy ve městě. K těmto domům jsou přiřazeny kolonky s mrtvými muži, jejich ženami a dětmi. Poslední sloupec pak tvoří mrtvá čeládka.

Posledním dokumentem, který uvádí konkrétní data úmrtí je seznam zemřelých v Rakovnici dochovaný v Národním archivu⁸³. Je to dokument kombinující údaje hospodářské povahy s informacemi o úmrtích. První část seznamu tvoří výčet usedlých hospodářů, tedy majitelů nemovitostí, které podléhaly kontribuci. U něj je uvedeno datum úmrtí, nebo to, že daný člověk žije, výše kontribučních nedoplatků váznoucích na domě a případně i poznámka vysvětlující, jak nedoplatek vznikl a proč ještě nebyl uhrazen. Řazení je v tomto případě chronologické. Další část tvoří zemřelí obchodníci, kteří také platili kontribuci. Opět je uvedeno jméno a datum smrti. V další části jsou

---

⁸³ NA, SM E 2/6 fol. 157 - 165

uvedeny manželky, děti a tovaryši. V seznamu lze poměrně snadno odlišit dospělé ženy. U dětí je pak kromě jména a dat úmrtí uvedeno jméno otce nebo matky, nejedná-li se o sirotka. Nepodařilo se mi nalézt poznámku, v níž by byl někdo označen jen za tovaryše. Poslední část seznamu je věnována podruhům, jejich dětem, čeládce a ostatním lidem. I zde je řazení chronologické. Přitom celý zmiňovaný seznam nezaznamenává úmrtí jen v době epidemie, ale od začátku roku až do konce října 1680.

Jako základ pro srovnání jsem zvolil údaje uvedené v matrice zemřelých. Jako v jediném ze zmiňovaných přehledů jsou zde uvedena i úmrtí v předcházejících a následujících letech. Ze srovnání počtu zemřelých v jednotlivých měsících v předchozích letech si lze učinit přibližnou představu o četnosti úmrtí v jednotlivých měsících a zjistit nápadně zvýšený počet pochovaných. Zároveň je možné tyto údaje doplnit o záznamy z matriky křtů a sňatků⁸⁴. Přehled počtu křtů, sňatků a úmrtí v letech 1677 až 1683 je uveden v příloze v tabulce č. 1. Pokud srovnáme počet úmrtí v jednotlivých měsících roku 1680, pak pro období leden až duben nenalezneme žádné vážnější výkyvy v počtu zemřelých oproti třem předcházejícím letům. V květnu je počet úmrtí nepatrně vyšší než v předchozích letech (celkem 12 případů), ale může se jednat o zvýšení počtu úmrtí z jiné příčiny než nákaza morem. Ve srovnání s ostatními lety shledáváme vyšší počet úmrtí v měsících červnu, červenci, srpnu a září, nepatrně více i v říjnu. První případy úmrtí na mor se vyskytli prokazatelně začátkem června. To vyplývá ze

---

⁸⁴ SOA v Praze, fond SM, Rakovník M 21-1/2

srovnání údajů o úmrtích v matrice i obou seznamech zemřelých na mor. Sami Rakovničtí označují za první případ nákazy až 16.červen⁸⁵, ale to neodpovídá skutečnosti. Od poloviny června sice stoupá počet úmrtí, až do poloviny července se však jedná maximálně o dvě úmrtí denně. Tato situace nebyla považována zatím za nijak zvlášť znepokojující⁸⁶. Po polovině července však počet zemřelých prudce narůstá. Mezi 10. červencem a 12. září je uveden pouze jediný den bez úmrtí (18.7.). Lze tedy konstatovat, že nemoc vypukla začátkem června. Rozměrů epidemie začala situace nabývat v polovině července a tento stav trval až do 16. září. Přitom ke kulminaci úmrtí došlo v jedenácti dnech mezi 15. a 25. srpnem, kdy počet zemřelých ani jeden den neklesl pod 10. V druhé polovině září je uvedeno už jen 5 úmrtí a za celý říjen 6 úmrtí. Počet úmrtí v jednotlivých dnech během roku 1680 shrnuje tabulka č. 2.

Podobné, i když mnohem méně přesné údaje poskytuje i přehled počtu pokřtěných dětí. Křty probíhaly i za normálních okolností co nejdříve po porodu, protože při vysoké novorozenecké úmrtnosti hrozilo, že dítě zemře, aniž by bylo pokřtěno. O to rychleji byly organizovány křtiny v době zvýšeného nebezpečí, jaké představoval mor⁸⁷. Situace je tu sice ovlivněna tím, že porody nešlo odkládat a k početím došlo dlouho před rozšířením nákazy v kraji, nicméně

---

⁸⁵ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka , neuspořádáno, městská registra 1672-1689, fol. 225 v

⁸⁶ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka , neuspořádáno, registratura do 1784, dat. 16. 7. 1680, stará sig. B 1017

⁸⁷ Dokoupil, L., Fialová, L., Maur, E., Nesládková, L.: Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století, Sociologický ústav AVČR, Praha 1999, s. 3

s výjimkou srpna máme pro druhou polovinu roku 1680 zaznamenán výrazný pokles počtu křtů. To by naznačovalo, že řada žen zemřela v poměrně vysokém stupni těhotenství. Mnohem více o rozšíření moru ale vypoví pokles počtů křtů v období devět měsíců po epidemii. Ten lze vypočítat v období od února do května 1681. Během těchto čtyř měsíců jsou zaznamenány jen tři křty, zatímco v předchozích letech se jejich počet pohybuje mezi 12 a 16. Sňatků bývalo uzavíráno ročně tak málo, že z dostupných čísel nelze v tomto směru vyvozovat žádné závěry. Ve sledovaném období došlo během měsíce maximálně ke čtyřem sňatkům (listopad 1678), zároveň v týž rok nedošlo během pěti měsíců od února do června k jedinému sňatku.

Srovnání s druhým dokumentem, seznamem zemřelých z rakovnického archivu⁸⁸, dostaneme obrázek podobný, i když ne zcela shodný. Matrika uvádí informace, které byly faráři dostupné v době pohřbu. Zahrnuje tudíž s největší pravděpodobností zemřelé ze samotného města a přilehlých chalup, neobsahuje však už zemřelé z mlýnů, dvorů nebo jiných vzdálenějších samot. Seznam obsahuje údaje pro město Rakovník a zvláště počty zemřelých pro okolí města. Ve srovnání s matrikou bychom tak měli zjistit poněkud nižší čísla v té části, která se týká pouze města. Naopak při započtení mrtvých z okolí by výsledné číslo mělo převyšovat údaj z matriky. Vezmeme v úvahu nejprve jen tu část seznamu, která obsahuje údaje vztahující se k městu.

---

⁸⁸ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura města Rakovníka, dat. 30.12.1680, stará sig. C 620

Pro měsíc červen je ve městě zaznamenáno jen sedm úmrtí. Od 1. do 9. července je uvedeno jediné úmrtí. Od 10. července do 16. září je však zaznamenána souvislá řada úmrtí. Počet úmrtí se začíná nápadně zvyšovat těsně před polovinou července, což je v souladu s údaji v matrice. Doba největšího ohrožení a šíření epidemie začíná stejně jako v matrice, tedy v polovině srpna. Na rozdíl od matriky je ale zhruba o týden delší a lze ji protáhnout v tomto případě až do 2. září. V polovině září ve shodě s matrikou nemoc rychle ustupuje a objevují se jen ojedinělé případy úmrtí (sedm mrtvých v druhé polovině září, jeden v říjnu, stejně tak i prosinci). Celkový přehled je uveden v tabulce č. 3.

Záznamy z předměstí neposkytují tak jednoznačný obrázek. Je to dáno relativní izolovaností jednotlivých lokalit, byť se jedná o chalupy při jednotlivých městských branách, ale i nižším počtem tam žijících osob. V červnu jsou sice na předměstích zaznamenána jen dvě úmrtí, ale na rozdíl od města se relativně hodně zemřelých vyskytuje pravidelně i začátkem a v první polovině července. To by potvrzovalo i výše zmíněné údaje v dopise rakovnických úředníků, že nejprve si nemoc vybírala své oběti zejména na předměstích⁸⁹. Pokud lze při relativně nízkých počtech mrtvých v jednotlivých dnech mluvit o nějakých maximech, pak snad lze takto označit období od 13. do 19. července, 1.-2. a 10.-13. srpna. To jsou období s nepatrně vyšším počtem úmrtí během jednoho dne, kterých je zřídka více než dvě denně. Lze tedy

---

⁸⁹ SOkA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádané, registratura do 1784, dat. 16. 7. 1680, stará sig. B 1017.

shrnout, že k rozšíření nemoci na předměstích a v okolí města došlo v míře budící obavy poněkud dříve, s předstihem asi jednoho týdne. Zhruba týdenní rozdíl nalezneme i při ústupu nemoci, kdy ten lze na předměstích pozorovat již po 9. září. Poslední dvě úmrtí jsou zaznamenána 16. září. Přehled obsahuje tabulka č. 4.

Posledním dokumentem, který nabízí přehled úmrtí během roku 1680 je seznam zemřelých z Národního archivu⁹⁰. Ten zaznamenává úmrtí od počátku roku, což nám dovoluje porovnat tento materiál s matrikou i pro období počátku roku 1680. Oba dokumenty uvádějí téměř shodná čísla. Nepatrné rozdíly potvrzují důvěryhodnost obou pramenů a odlišný zdroj informací, z kterých písaři čerpali. Na druhou stranu je nevýhodou tohoto dokumentu skutečnost, že kombinuje s počty zemřelých i hospodářské údaje, především výši daňových nedoplatků. Snaha dosáhnout co největšího zmírnění daňového zatížení vedla patrně k tomu, že záznamy o zemřelých jsou vedeny již od počátku roku. Zahrnutý jsou zde s největší pravděpodobností údaje o zemřelých z Rakovníka i s širokým okolím včetně mlýnů a dvorů. Uvedené počty zemřelých dávají představu o průběhu nemoci, která odpovídá tomu, co bylo výše řečeno o údajích z matriky zemřelých. Nápadná jsou však značně vysoká čísla v některých dnech. Konkrétně se jedná o 31. července - 20 mrtvých, 2. srpna - 15 mrtvých, 9. srpna - 17 mrtvých. Přehled je uveden v tabulce č. 5. Ostatní údaje odpovídají buď údajům z matriky nebo z rakovnického seznamu zemřelých. Je tedy na tomto místě zbytečné opakovat, co bylo řečeno výše o počátku,

---

⁹⁰ NA, SM E 2/6 fol. 157 - 165

kulminaci i odeznívání nákazy. Všechny tři dokumenty se liší jen nepatrně a o epidemii v průběhu letních měsíců podávají v zásadě shodné informace.

Už bylo naznačeno, že mor se z města ztratil poměrně rychle a náhle kolem poloviny září roku 1680. V druhé polovině tohoto měsíce uvádí všechny tři výše zmíněné prameny jen ojedinělá úmrtí (čtyři až sedm případů). Pro měsíc říjen uvádí matrika a seznam zemřelých z Národního archivu šest, respektive sedm mrtvých. Rakovnický seznam zemřelých naproti tomu zmiňuje pouze jediné úmrtí v měsíci říjnu, ale oproti dvěma zbylým pramenům uvádí ještě jednoho zemřelého v prosinci. Do jaké míry jsou tito mrtví obětí nemoci, nebo zda s ní souvisí jen nepřímo, se asi nepodaří zjistit. Na to, že říjnová úmrtí mají jinou příčinu, by se snad dalo usuzovat z poměrně dlouhé přestávky mezi posledními zářijovými a sérií říjnových úmrtí, která je vzhledem k běžné inkubační době moru poměrně dlouhá. Jako nepřímý důkaz mohou posloužit záznamy v matrice oddaných. V září je uzavřen první a v listopadu dalších šest sňatků. To je důkaz toho, že se obyvatelé města již necítili ohroženi a situaci hodnotili jako vhodnou pro zakládání nové rodiny.

Důkazem pro konec výskytu moru ještě před koncem září může být i listina krajských hejtmanů⁹¹, ve které se praví: "...pán bůh všemohoucí z svého nesmírného obrovského milosrdenství tu metlu a žalostnou morovou ránu od téhož král. města Rakovníka již drahný čas odnítí a zastaviti ráčil takže víc než od dvaceti neděl v témž městě na morní nakažlivou nemoc nižádný

---

⁹¹ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, dat. 13. 2. 1681, stará sig. B 1018 .

jest neumřel". Odečteme-li od data vydání listiny (13. února 1681) oněch dvacet neděl, dostaneme se k datu kolem 25. září 1680. Vzhledem k příslosti, s jakou krajští hejtmani pozorovali dění v Rakovníku, se můžeme domnívat, že mrtví z měsíce října skutečně na mor nezemřeli.

6. Oběti moru

V následující kapitole se pokusím určit, kolik obětí za sebou morová epidemie v Rakovníku zanechala. V dostupné literatuře i v archivních pramenech jsou uváděna různá čísla, která se od sebe více či méně liší. Je tedy naším úkolem pokusit se tyto rozdíly alespoň částečně objasnit a na základě jejich vzájemného srovnání dospět k nejpravděpodobnějšímu počtu obětí epidemie moru v Rakovníku.

6.1. Počet zemřelých

Celkový přehled o počtu zemřelých během moru v roce 1680 poskytuje ve své práci Eliška Čáňová⁹². Ta na základě pramenů uložených v Národním archivu sestavila přehled mrtvých v jednotlivých obcích podle krajů. Čerpala při tom ze dvou druhů pramenů. Prvním z nich jsou seznamy sestavované pro potřeby pražského arcibiskupství na základě příkazu konzistoře ze 3. února 1681⁹³. Přehledy sestavovali pochopitelně duchovní, kteří v té době vedli matriky. Měli tak blízko k potřebným informacím, které navíc sami průběžně shromažďovali. Autorka uvádí celkem 602 mrtvých, z toho 73 osob patřících k filiálnímu kostelu v Senomatech. Z toho vyplývá pro rakovnickou farnost 529 mrtvých. K tomu autorka uvádí i časové vymezení 1. června až 27. října 1680. Zpráva je datována 10. března 1681.

---

⁹² Čáňová, E.: Mor v Čechách v roce 1680, in: Sborník archivních prací, roč. XXXI, Praha 1981, s. 265 - 339

⁹³ NA, Archiv pražského arcibiskupství I., C 142/6a, 6b

Druhým typem pramenů, z kterých Eliška Čáňová čerpala, jsou dokumenty pocházející z činnosti městských a vrchnostenských úřadů⁹⁴. Ty sestavovaly, jak bylo výše řečeno, přehledy o počtech zemřelých a nakažených pro krajské hejtmany. Po odeznění epidemie vytvářely a odesílaly celkové přehledy o obětech moru pražským ústředním úřadům. V těchto materiálech našla autorka 519 zemřelých. Dokument je datován 26. ledna 1681.

Při porovnávání zpráv pocházejících z činnosti církevní a světské správy může nastat problém v tom, že jednotkou církevní správy byla farnost, v druhém případě pak soupis sestavovala městská obec. V Rakovníku by se však velikost tamní farnosti neměla výrazně lišit od velikosti města. Budeme proto dále vycházet z toho, že se jedná o totožná území s totožným obyvatelstvem, byť je třeba mít stále na zřeteli možnost drobných odchylek.

Další informace o počtu obětí lze čerpat v monografiích věnovaných dějinám města Rakovníka. Ty se mi podařilo najít v díle Jana Rennera⁹⁵ a Františka Levého⁹⁶. Oba měli blízko k pramenům z městského archivu. František Levý se podílel na jeho uspořádání a Jan Renner jej přímo spravoval. Jimi uváděné informace jsou však často nepřesné. Řada dokumentů se od dob jejich působení v archivu ztratila, proto je nelze ověřit. Často také není zřejmý zdroj, z kterého

---

⁹⁴ NA, Stará manipulace, E 2/6

⁹⁵ Renner, J.: Dějiny Rakovníka, strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOKA Rakovník, fol. 28

⁹⁶ Levý, F.: Dějiny královského města Rakovníka, vyd. Josef Novotný, Rakovník 1896, s. 298

čerpali. Dokladem je i skutečnost, že Levý uvádí dvojnásobný počet zemřelých než Renner. Levý uvádí 602 osob zemřelých na mor, zatímco Renner pouze 302.

Poslední konkrétní údaj v literatuře se mi podařilo najít u Otty Plachta⁹⁷. Téma, kterému se autor věnuje, je však mnohem obsáhlejší, a informace z jednotlivých lokalit slouží pouze jako doplňkové a ilustrační. Placht sám navíc čerpá z jiného odborného díla⁹⁸. V tomto případě je zmiňováno 519 mrtvých s upozorněním, že se jedná o souhrnné číslo za dobu deseti měsíců.

Dále máme k dispozici prameny z Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze a Okresního archivu v Rakovníku. Některé z nich byly již zmiňovány v jiné souvislosti.

Prvním z nich je seznam zemřelých na mor z Národního archivu.⁹⁹ Jedná se bezpochyby o stejný dokument, o kterém mluví Eliška Čáňová. Z data je, kvůli přitištění slepotiskového znaku města Rakovníka, čitelná jen část udávající „...6 January 1681“. Dílčí součty svědčící o členění dokumentu dokazují, že se jedná o tentýž dokument, který Eliška Čáňová datuje k 26. lednu 1681. Uvedeno je zde celkem 519 mrtvých, z toho skutečně osedlých sousedů 46; obchodníků při městě 23; manželek sousedů, dětí a tovaryšů 296; podruhů, jejich dětí a čeládky 156. Tyto údaje tvoří

---

⁹⁷ Placht, O.: Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. - 18. století, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957, s. 311

⁹⁸ Prokeš, J.: Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské, in: Ročenka společnosti pro dějiny židů I, 1929, s. 92

⁹⁹ NA, Stará manipulace, E 2/6, fol. 157 - 165

souhrnný přehled uvedený pod jmenovitým seznamem všech zemřelých. Při přepočítání údajů a dílčích součtů však přijdeme na to, že písař udělal při počítání drobnou chybu. V oddíle, kde jsou poznamenána jména podruhů, chybí v součtech dohromady dvě osoby. To navyšuje celkový počet zemřelých na 521. Tento seznam však uvádí zemřelé od začátku roku 1680, přičemž poslední dva zemřelí jsou zaznamenáni k 27. září 1680. Pokud vezmeme v úvahu pouze období, kdy se mor v Rakovníku prokazatelně vyskytoval (tedy od 1. června do 30. září 1680), pak nám vyjde číslo 484.

Seznam zemřelých z Rakovnického archivu¹⁰⁰ uvádí celkem 562 osob. Je možné, že v několika případech je zapsáno několik osob opakovaně. V jednom případě se jedná o představitele čeledi, kde jsou uvedena hned pod sebou dvě stejná jména a stejná data úmrtí. Druhý případ tvoří zápis, kde je uvedeno stejné jméno otce a stejná jména dětí. Zde se však zápisy vzájemně odlišují v tom, že jednou je uvedeno jméno zemřelé matky i s datem úmrtí. Další odlišnost spočívá v tom, že ačkoli jsou uvedena stejná jména, ani v jednom případě se neshoduje datum úmrtí. Je tedy možné, že písař přiřadil ke správným datům úmrtí špatná jména. Rozhodl jsem se ponechat počty zemřelých tak, jak jsou v dokumentu zapsána. Nelze prokázat, že se jedná skutečně o chybu. Pokud by tomu tak bylo, může být případné dvojité zapsání několika osob kompenzováno vynecháním jiných osob na jiném místě. Seznam začíná prvním úmrtím 1. června, končí však až v prosinci 1680. Celkem dva zemřelé z října a prosince jsem tedy

---

¹⁰⁰ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura města Rakovníka, dat. 30. 12. 1680, stará sig. C 620

odečetl, protože je pravděpodobné, že zemřeli z jiné příčiny. Celkový počet zemřelých v období od června do září činí v tomto případě 560.

Zápisy v matrice zemřelých¹⁰¹ jsou pochopitelně vedeny chronologicky. Pro celý rok 1680 je uvedeno 474 zemřelých. Minimálně pro období do konce května 1680 zde jsou uvedeny i záznamy o zemřelých, kteří nepocházeli z Rakovníka. Po vypuknutí moru v Rakovníku bylo město na příkaz krajských hejtmanů uzavřeno a kněz neměl možnost být informován o úmrtích všech farníků. Zapsáni jsou tak bezpochyby jen obyvatelé města a jeho bezprostředního okolí. Pro červen až září je v tomto prameni uvedeno celkem 440 záznamů.

Posledním dokumentem, který nám pomůže osvětlit celkový počet zemřelých, je seznam zemřelých v městečku Senomaty¹⁰². Je sepsán rakovnickými městskými úředníky jako senomatskou vrchností. Tento dokument neuvádí přesná data úmrtí, zato je řazen podle rodin. Nejprve je uvedeno jméno hospodáře a pak jména ostatních členů domácnosti s vysvětlením, v jakém vztahu byli k hlavě rodiny. Ačkoli nejsou uvedeni přeživší členové jednotlivých rodin, lze si učinit mnohem podrobnější představu o složení konkrétní rodiny, než je tomu u předchozích seznamů. Autor dokumentu uvádí, že se jedná o zemřelé na mor v období od srpna do listopadu 1680. Dokument je datován 12. února 1681. Celkem je v něm uvedeno 73 osob.

---

¹⁰¹ SOA v Praze, fond SM, Rakovník M 21-1/2

¹⁰² NA, Stará manipulace, E 2/6, fol. 117 - 118

U všech seznamů je pravděpodobné, že uvádějí nejen osoby, které zemřely na mor, ale i ty, které zemřely z jiného důvodu. To platí i pro období epidemie v měsících červnu až září. Neexistuje způsob, jak tyto osoby odlišit od těch, které skutečně zemřely na mor. Při pohledu do tabulky č. 1 navíc zjistíme, že v letech 1677 až 1679 je počet úmrtí v měsících červnu až září poměrně nízký, maximálně 6 osob za měsíc. Pro celé toto období čtyř měsíců od června do září dosahuje v jednotlivých letech počet zemřelých maximálně čísla 12 (rok 1677), v následujících dvou letech je ještě nižší a dosahuje jen počtu 3, respektive 4. Celkový počet osob zemřelých z jiné příčiny, než byla nákaza morem, je tedy pravděpodobně velmi nízký a celkový počet zemřelých na mor tak výrazněji neovlivní.

Přehled zemřelých podle jednotlivých dokumentů			
Dokument	V dokumentu uvedené období	zemřelí za uvedené období	Zemřelí za červen až září 1680
1. Eliška Čáňová - církevní seznam ¹⁰³	1.6. -27.10. 1680	602 (529) ¹⁰⁴	---
2. Eliška Čáňová - městský seznam ¹⁰⁵	---	519	---
3. František Levý ¹⁰⁶	---	602	---
4. Jan Renner ¹⁰⁷	---	302	---
5. Otto Placht ¹⁰⁸	10 měsíců	519	---
6. Seznam NA ¹⁰⁹	27.1.-27.10. 1680	521 (519) ¹¹⁰	484
7. Seznam SOKA Rakovník ¹¹¹	1.6.- 19.12 1680	562	560
8. Matrika ¹¹²	1.1.- 31.12.1680	474	440
9. Seznam Senomaty ¹¹³	08-11/1680	73	73 ¹¹⁴

¹⁰³ Čáňová, E.: Mor v Čechách v roce 1680, in: Sborník archivních prací, roč. XXXI, Praha 1981, s. 335; dále jako dokument č. 1

¹⁰⁴ Včetně zemřelých poddaných v Senomatech 602 a bez nich 529.

¹⁰⁵ Čáňová, E.: Mor v Čechách v roce 1680, in: Sborník archivních prací, roč. XXXI, Praha 1981, s. 336 - 337; dále jako dokument č. 2

¹⁰⁶ Levý, F.: Dějiny královského města Rakovníka, vyd. Josef Novotný, Rakovník 1896, s. 298; dále jako dokument č. 3

¹⁰⁷ Renner, J.: Dějiny Rakovníka, strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOKA Rakovník, fol. 28; dále jako dokument č. 4

¹⁰⁸ Placht, O.: Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. - 18. století, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957, s. 311; dále jako dokument č. 5

¹⁰⁹ NA, Stará manipulace, E 2/6, fol. 157 - 165; dále jako dokument č. 6

¹¹⁰ Skutečný počet 521, chybný součet uvedený na konci dokumentu 519.

¹¹¹ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura města Rakovníka, dat. 30. 12. 1680, stará sig. C 620; dále jako dokument č. 7

¹¹² SOA v Praze, fond SM, Rakovník M 21-1/2; dále jako dokument č. 8

¹¹³ NA, Stará manipulace, E 2/6, fol. 117 - 118; dále jako dokument č. 9

¹¹⁴ Zde období srpna až listopadu, to znamená období, kdy mor zasáhl Senomaty.

Při porovnání čísel uvedených v tabulce je zřejmé, že dokumenty č. 2, 5 a 6 čerpají ze stejného zdroje. Dokumenty č. 2 a 5 patrně uvádějí pouze celkový počet zemřelých, který je uveden jako souhrnné číslo na konci seznamu zemřelých. Autoři Eliška Čáňová a Otto Placht se patrně spokojili pouze s údajem, který písař uvedl na konci seznamu zemřelých jako celkový součet všech zemřelých. Číslo 521 udává skutečný počet zemřelých, který vyjde, pokud přepočítáme všechny údaje uvedené v seznamu. Jak vyplývá z dokumentů č. 5 i 6, jedná se o počet zemřelých za dobu deseti měsíců. Počet zemřelých na mor byl bezpochyby nižší. Odečteme-li od uvedeného počtu 521 zemřelých osoby zemřelé v měsících lednu až květnu a říjnu až prosinci, vyjde nám 484 obětí moru.

V dokumentu č. 3 František Levý bezpochyby čerpá ze stejného zdroje jako Eliška Čáňová u dokumentu č. 1. Oba shodně uvádějí 602 mrtvých. Sama Eliška Čáňová zmiňuje, že se jedná o celkový počet zemřelých farníků z rakovnické farnosti i těch, kteří náleželi k filiálnímu kostelu v Senomatech. Je tedy nutné od tohoto čísla odečíst 73 zemřelých obyvatel Senomat. Výsledný počet 529 mrtvých nápadně připomíná číslo, které je zmiňováno v dokumentech č. 2, 5 a 6. Proto se domnívám, že se nejedná o mrtvé z období od 1. června do 27. října, jak uvádí Eliška Čáňová, ale o souhrn všech zemřelých za celý rok 1680.

V dokumentu č. 4 uvádí Jan Renner pouze 302 zemřelých bez bližšího určení, o jaké se jedná období. Autor pouze zmiňuje, že se jedná o počet obětí moru

v Rakovníku. Nepodařilo se mi bohužel zjistit, které dokumenty měl k dispozici, uváděný počet je však bezpochyby velmi podhodnocený a odpovídal by pouze počtu mrtvých, jak je uvádí matrika pro měsíc srpen 1680 (celkem 304).

Ze všech pramenů uvádí nejvyšší počet zemřelých dokument č. 7, a to 562, respektive 560 pro období června až září 1680. Pokud bychom od tohoto počtu 560 zemřelých odečetli 73 osob, které zemřely v Senomatech, dostali bychom se ke stejnému počtu zemřelých, které uvádí dokument č. 6. Problém spočívá v tom, že rakovnický seznam zemřelých je poměrně pečlivě strukturovaný a uvádí zvláště mrtvé z města Rakovníka a z jeho předměstí. V případě předměstí pojmenovává jednotlivé lokality v okolí Rakovníka (mlýny, dvory...) i vlastníky jednotlivých chalup. Jelikož jsou jako vlastníci těchto stavení uváděny většinou osoby zemřelé ve městě, lze se domnívat, že se jedná o domy stojící v bezprostřední blízkosti města. Tento seznam neobsahuje jedinou zmínku o tom, že by v celkovém počtu zemřelých byli zahrnuti mrtví ze Senomat. Lze se proto domnívat, že toto číslo (560) asi nejlépe odpovídá skutečnému počtu zemřelých za celé období morové epidemie. Z celkového počtu 560 mrtvých připadá podle tohoto seznamu 415 na samotné město Rakovník a 147 osob na jeho okolí, kam jsou kromě chalup, mlýnů a dvorů zahrnuty i městské brány, radnice, špitál a dvě neurčitelné lokality.

Dokument č. 8 (matrika zemřelých) uvádí 474 mrtvých pro celý rok 1680, pro období června až září stejného roku celkem 440 zemřelých. Jak bylo už výše poukázáno, nemůže se v tomto období jednat o zemřelé

z celé farnosti, ale vzhledem k uzavření cest vedoucích k Rakovníku jde pouze o obyvatele města a jeho bezprostředního okolí. Bližší analýza tohoto počtu by byla možná na základě údajů uvedených v dokumentu č. 7. Pokud budeme vycházet z tohoto seznamu zemřelých ze SOkA Rakovník a k 415 obětem moru ze samotného města Rakovníka připočteme z předměstí pouze ty, kteří žili s největší pravděpodobností v jeho bezprostřední blízkosti, případně ty, které bychom mohli považovat za obyvatele města, dostaneme počet obětí epidemie, který se blíží počtu uvedenému v matrice. Jedná se o zemřelé z chalup, městských bran, radnice a špitálu, nikoliv však ze vzdálenějších mlýnů a dvorů. Celkově nám vyjde 443 mrtvých, čímž by se potvrdil i údaj vycházející z matriky zemřelých.

Můžeme se tedy domnívat, že za nejucelenější a nejdůvěryhodnější z uvedených dokumentů lze považovat rakovnický seznam zemřelých (dokument č. 7) a matriku zemřelých (dokument č. 8), ačkoliv tato neobsahuje z výše uvedených příčin všechny oběti morové epidemie.

Následující tabulka uvádí přehled zemřelých v Rakovníku a okolí podle rakovnického seznamu zemřelých.

červen až září 1680	
Rakovník	413
okolí Rakovníka	147
Rakovník včetně okolí	560
matrika	440

Seznam zemřelých ze SOkA Rakovník umožňuje částečné rozdělení obětí moru podle jejich sociálního postavení. Celkem je zde uvedeno 78 majitelů domů a jejich manželek a 197 jejich dětí, mezi čeled' se řadí 94 osob. Další uvedenou sociální skupinou obyvatel žijících ve městě jsou podruzi. Bohužel jsou uvedeni dospělí i děti jako jediná kategorie a nelze je tak od sebe odlišit. Celkem se jedná o 81 osob. Mezi zemřelými chalupníky je uvedeno 36 dospělých a 60 dětí. Další skupina osob je označena pouze jako muži, jejich manželky a děti. Celkem se jedná o 18 dospělých a 26 dětí.

Z celkového počtu 78 zemřelých majitelů domů připadá polovina (39) na muže a polovina (39) na ženy. Těmto osobám zemřelo 90 synů a 107 dcer. Mezi zemřelou čeládkou zjišťujeme 30 mužů a 34 žen, mezi zemřelými podruhy 44 mužů a 37 žen. Ve skupině dospělých zemřelých chalupníků je uvedeno 16 mužů a 20 žen, k nimž náleží jejich zemřelé děti, a to 28 synů a 32 dcer. Z dalších uvedených, ale blíže neurčených 18 dospělých, je 9 mužů a 9 žen, k nimž patří jejich zemřelé děti, a to 13 synů a 13 dcer.

Pokud vynecháme skupinu podruhů, u kterých není zřejmé, kolik z nich bylo dospělých a kolik jejich dětí, můžeme zjistit podíl dospělých a dětí z celkového počtu zemřelých. Dospělých je uvedeno celkem 196 a dětí 283 za předpokladu, že všechna čeled' je počítána mezi dospělé.

Přehled zemřelých na mor podle sociálních skupin		
	muži	ženy
měšťané	39	39
děti měšťanů	90	107
čeleď	30	34
podruzi	44	37
chalupníci	16	20
děti chalupníků	28	32
blíže neurčené osoby	9	9
děti blíže neurčených osob	13	13
celkem	269	291
	560	

6.2. Důsledky moru pro sňatečnost a porodnost

Můžeme se domnívat, že si morová epidemie vyžádala za oběť podstatnou část obyvatel města Rakovníka a patrně se nenajde rodina, ve které by některý z jejích členů nezemřel. Důsledky epidemie lze pozorovat na výrazně zvýšeném počtu sňatků, které obyvatelé města uzavírali ještě před koncem roku 1680 a především v roce následujícím.

Šest párů bylo oddáno již v listopadu 1680, což je počet relativně vysoký. Podobně se z průměru předchozích let vymyká i počet 30 sňatků uzavřených během roku 1681. Jedná se o absolutně nejvyšší číslo ve srovnání s počtem sňatků uzavíraných v tříletém

období před vypuknutím moru. Pro jednotlivé roky 1677 až 1679 uvádí matrika pět, deset a dvanáct sňatků. Enormní zvýšení počtu svateb v roce 1681, které téměř třikrát převyšuje údaje z předcházejících let, je způsobeno snahou vdovců a vdov vstupovat do nových manželských svazků a sociálně tak zajistit sebe, případně i své přeživší děti.

Dále lze předpokládat, že v některých případech přineslo dědictví po rodičích jejich potomkům dostatečné majetkové zajištění, a tím i možnost založit si vlastní rodinu. Tím se ale na dlouhou dobu vyčerpala počet osob, které mohly vstoupit do manželství. V roce 1682 byly uzavřeny pouze čtyři sňatky, v následujícím roce 1683 dokonce pouze dva a za celý rok 1684 nebyl uzavřen sňatek žádný.

Přestože ke sňatkům uzavíraným po morové epidemii docházelo za výjimečné situace, lze vysledovat respektování dobových tradic týkajících se náboženských svátků a obřadů. Křesťanské tradice totiž vymezují čtyřtýdenní období adventu před Vánoce a předepisují šestitýdenní postní období před Velikonocemi. Příprava na tyto nejvýznamnější křesťanské svátky vyžadovala obrácení mysli věřícího k bohu, a proto se nekonaly žádné taneční zábavy ani oslavy, včetně svatebního veselí. Období adventu, které začíná koncem listopadu, případně začátkem prosince, vylučuje konání jakýchkoliv svateb v posledním měsíci v roce. Podle toho, na kdy připadaly Velikonoce v daném roce, se poslední svatby před těmito svátky mohly konat v rozmezí mezi 5.

únorem až 10. březnem¹¹⁵. Patrně tedy díky respektování těchto náboženských příkazů nebyl v prosinci 1680 a následně ani v březnu a prosinci 1681 uzavřen žádný sňatek.

Prudké zvýšení počtu sňatků mělo s odstupem devíti měsíců značný vliv na zvýšení porodnosti. V roce 1681 je v matrice pokřtěných zaznamenáno 36 dětí, což lze plně srovnat s léty předcházejícími morové epidemii. Na první pohled by se mohlo zdát, že porodnost nevykazovala žádnou větší změnu. Je však nutné si uvědomit, že se jedná o číslo relativní. Stejného počtu narozených je tu dosaženo po výrazném úbytku obyvatelstva. Z celkového počtu 36 narozených v roce 1681 tak připadá 25 dětí na měsíce srpen až prosinec. V roce 1682 sice počet narozených dětí klesl na pouhých 17¹¹⁶, v posledním sledovaném roce tj. 1683 se však porodnost opět vrátila na zcela běžnou úroveň 42 narozených dětí za celý rok¹¹⁷.

---

¹¹⁵ Fialová, L.: Sezónní průběh demografických událostí v českých zemích od 17. do 20. století, in: Demografie 37, 1995, s. 10 - 17

¹¹⁶ Tento výrazný pokles porodnosti je způsoben přirozeným mezidobím mezi porodem a novým početím a následujícím obdobím druhých těhotenství.

¹¹⁷ Ve většině případů se muselo jednat o druhé porody v manželstvích uzavřených v období listopadu 1680 až listopadu 1681. Čtyři sňatky v roce 1682 celkovou míru porodnosti v roce 1683 ovlivnily jen minimálně.

7. Počet obyvatel Rakovníka před morem

Díky seznamům zemřelých a údajům z dalších dokumentů můžeme relativně snadno stanovit počet obyvatel, kteří se stali obětí morové epidemie. Tento údaj by bylo nejlepší uvést do kontextu s celkovým počtem obyvatel, kteří ve městě žili před vypuknutím moru. Tento úkol však bude mnohem obtížnější a jeho výsledky mnohem méně přesné, protože neexistuje pramen, který by uváděl celkový počet obyvatel pro období těsně před rokem 1680. Podle povahy pramene uniká evidenci vždy určitá část obyvatelstva. V pramenech hospodářské povahy to bývají osoby svobodné nebo nemajetné, na které se nevztahovala daňová povinnost. V přehledech obyvatelstva vytvářených duchovní správou nebývají uvedeny osoby předzповědního věku, to znamená děti přibližně do věku dvanácti let.

Otto Placht ve svém díle uvádí odhad počtu obyvatel rakovnické farnosti pro rok 1678. Tento odhad činí 1700 až 1800 farníků¹¹⁸, včetně dětí předzповědního věku.

Přibližný počet obyvatel jednotlivých farností lze odhadovat na základě zповědních seznamů¹¹⁹. Pro rok 1676 uvádí J. V. Šimák 1095 zповídanych a 1010 zповídanych pro rok 1677. V těchto číslech jsou

---

¹¹⁸ Placht, O.: Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. - 18. století, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957, s.311

¹¹⁹ Šimák, J. V.: Zповědní seznamy arcidiecése pražské z r. 1671 - 1725, díl XIII. - XV., Historický spolek v Praze, Praha 1938

s největší pravděpodobností započítání pouze farníci z rakovnické farnosti. Pro následující rok 1678 je uvedeno 1310 zpovídaných. Tento značný rozdíl 300 osob nelze vysvětlit přirozeným přírůstkem obyvatel farnosti, ale pouze započítáním farníků náležejících k některému z filiálních kostelů v blízkosti Rakovníka. Pro léta 1679 až 1680 nejsou z důvodu morové epidemie záznamy dochovány. Vzhledem k výše uvedenému budeme při odhadu počtu obyvatel farnosti vycházet z údajů pro rok 1676 až 1677. K uvedeným počtům zpovídaných farníků je třeba připočítat i děti předzповědního věku. Jejich podíl v městské populaci je odhadován na 29–37%¹²⁰. Roku 1676 by tak bylo možno usuzovat na celkový počet 1500 až 1700 osob. Pro rok 1677 činí odhad všech obyvatel Rakovníka 1400 až 1600.

Další možností jak odhadnout počet obyvatel, tentokrát pouze města, je využití záznamů z matriky křtů¹²¹. Díky záznamům v matrice známe počet křtěných dětí pocházejících z Rakovníka. Pro druhou polovinu 17. století je na základě výzkumu stanoven přibližný počet 40 narozených dětí na 1000 obyvatel ročně¹²². Pro léta těsně před morem je v matrice uvedeno 43 křtů v roce 1677, 34 křtů v roce 1678 a 43 křtů v roce 1679. Z toho by vyplývalo, že město Rakovník mělo v době před vypuknutím morové epidemie přibližně 1000 obyvatel.

---

¹²⁰ Maur, E. a kol: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Mladá fronta, Praha 1998, s. 106

¹²¹ SOA v Praze, fond SM, Rakovník M 21-1/2

¹²² Šubrtová, A.: Vztah ekonomiky a populace v pramenech k čs. dějinám 16. - 18. století, in: Demografie 8, 1966, s. 45 "

Zdá se, že při odhadu počtu všech obyvatel rakovnické farnosti je třeba vycházet spíše z nižšího procentuálního zastoupení dětí předzपovědního věku. Stejně tak i odhady uváděné Ottou Plachtem se zdají být lehce nadhodnocené. Tuto domněnku potvrzuje i G. Hofmann, který na základě seznamů konzumentů soli z let 1691 až 1693 stanovil podíl dětí ve věku do deseti let na 24,69% populace královských měst¹²³. Přesnější údaje o počtu obyvatel Rakovníka uvádí F. Gabriel¹²⁴ až pro rok 1702, a to celkem 1056 obyvatel včetně dětí a židů. Autor vychází ze seznamu konzumentů soli.

Vycházíme-li z toho, že v Rakovníku žilo před vypuknutím moru přibližně 1000 obyvatel a během epidemie jich podle údajů ze seznamu zemřelých ze SOKA Rakovník¹²⁵ zemřelo 443, můžeme odvodit, že zemřelo zhruba 40% městské populace.

---

¹²³ Hofmann, G.: Populace Čech na sklonku 17. století, in: Sborník archivních prací 41, 1991, s. 424

¹²⁴ Gabriel, F.: Lidnatost Čech na počátku 18. století, in: Demografie 9, 1967, s. 241 - 249 a s. 343 - 348

¹²⁵ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura města Rakovníka, stará sig. C 620

8. Hospodářství

8.1. Královská města po třicetileté válce

V historické literatuře lze najít velmi odlišné názory na to, do jaké míry bylo po třicetileté válce postiženo hospodářství českých zemí. Jednotlivé části země byly poškozeny v různé míře. Obecně platí, že hůře byly postiženy ty kraje, které se nacházely ve středu země, než horské příhraniční oblasti. I v krajích, na které dopadly důsledky třicetileté války nejvíce, lze najít určité rozdíly. Hůře byla postižena královská města než města poddanská, na jejichž rozvoj a blahobyt dbala vrchnost. V osmdesátých letech 17. století již většina poddanských měst překonala ztráty způsobené válkou. U královských měst lze mluvit o pravém opaku. Zatímco šlechta a poddanská města vyšla z války oddlužena, královská města se potýkala s dluhy ještě z doby před válkou. To lze doložit i počtem pustých domů v jednotlivých městech, ačkoli pustý dům nemusí být nutně zcela opuštěný. Přesto vzrůstající počet pustých domů vypovídá o hospodářském úpadku dané lokality. Ze srovnání počtu domů v královských městech z doby před třicetiletou válkou a po ní vyplývá, že řada z nich jen stěží vyrovnávala ztráty způsobené válkou. Z celkového počtu 36 královských měst jich ještě v roce 1715 celkem 22 uvádí značně menší počet domů než v roce 1607¹²⁶. Nejhorší výsledky vykazují města nacházející se v krajích převážně zemědělské

---

¹²⁶ Placht, O.: Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. - 18. století, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957, s. 160

povahy bez rozvinuté řemeslné výroby. Mezi nejpostiženějšími se nachází například Čáslav, Chrudim, Český Brod, Kouřim, Mělník, Domažlice, Beroun, Louny a Rakovník. Zatímco Eduard Maur uvádí pro všechna královská města v průměru 35,5% pustých domů, v nejhůře postižených částech země, v kraji podbrdském, kouřimském, rakovnickém a slánském, se počet pustých domů pohybuje v rozmezí 43 až 48% všech domů¹²⁷.

8.2. Hospodářská situace v Rakovníku před morem

Již bylo naznačeno, že Rakovník patřil k těm městům, která vyšla z třicetileté války nejvíce hospodářsky oslabena. Hlavním obchodním artiklem, kterým mohl Rakovník konkurovat ostatním výrobcům, bylo vaření piva. Během války se však snížil celkový objem vařeného piva. Navíc se začaly množit stížnosti na prudce klesající kvalitu piva. Z toho důvodu se až do 19. století nepodařilo znovu dosáhnout předválečných příjmů plynoucích městu a jeho obyvatelům z várek piva a obnovit hospodářský význam tohoto odvětví. K poklesu celkové produkce přispělo i zdvojnásobení pivního tácu v roce 1654¹²⁸.

Vzhledem ke své převažující zemědělské povaze pocítilo město Rakovník i následky poklesu zemědělské

---

¹²⁷ Maur, E.: Urbanizace Čech v raném novověku, in: Historická demografie 25, 2001, s. 25-27

¹²⁸ Čech, J.: Rakovnické pivovarnictví dříve a dnes, in: 150 let pošty v Rakovníku, Rabasova galérie, Rakovník 1992, s. 153-154

konjunktury spojené s klesajícími cenami zemědělských produktů¹²⁹.

Z doby těsně před vypuknutím morové epidemie se nám dochovala stížnost Rakovnických adresována krajským hejtmanům¹³⁰: „... sousedé naši... v takové veliké nouzi, chudobě a bídě skutečně postavení jsou, také každodenně spatření býti mohou, že mnozí z nich nemohou se doma vyživit, ven v kraj svého kusu chleba pracně hledati, jiní pak dokonce žebrati musí, kteří pak jakékoli luka a chmelnice ti bídě svých polí (obzvláště chmelnic pro velkou lacinost chmele již po několik let), užívají...“. K tomu je potřeba připočítat škody způsobené v roce 1679 povodní na Rakovnickém potoce: „... všechny pole okolo města voda do mrtvé země a místem z půl člověka hloubce vydrala zem i s obilím v hrstech ležícím, vypláchla strouhy mlýnské s břehy zároveň zanesla, luka zakálela tak, že tím jedním deštěm a kalnou povodní asi za dvě hodiny sousedům jak obilí, polích a louky na zelenou píci tak velikou škodu, která se na 600 zl. spatřovati může učinila... Domy pak v městě téměř všechny mimo málokterého na stavení sešlé k upadnutí naklánějící a sklepy plné vodou naplněné jsou, živnosti pak mezi sousedy a řemeslníky žádné nejsou (město také na žádné hlavní silnici není)...“.

Tímto dopisem se město snažilo dosáhnout odpuštění části daňové povinnosti. Lze se proto

---

¹²⁹ Maur, E., Horská, P.: Zemědělské obyvatelstvo českých zemí v 17. - 19. století, in: Historická demografie 10, 1986, s. 178

¹³⁰ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, dat. 12. 2. 1680, stará sig. B 552

domnívat, že skutečná situace byla bezpochyby o trochu lepší, než jak se nám může z dopisu zdát. Navíc je ve stížnosti poukázáno na konkurenci židů a řemeslníků, kvůli kterým nenacházejí rakovničtí řemeslníci dostatečný odbyt pro své výrobky.

Ze seznamu měšťanů, který je k výše uvedené stížnosti připojen, si lze udělat představu o stavu jejich živností a dalším hospodářském zázemí obyvatel Rakovníka. Dokument dovoluje v převážné většině případů určit jméno majitele domu, stav domu, řemeslo, které majitel domu provozoval s upřesněním, do jaké míry se tak dělo. Pokud měšťan neprovozoval z nějakého důvodu řemeslo, pak je uveden jiný způsob, jakým se dotyčný živí. Poté je zmíněn další majetek, který příslušné osobě náleží. Vesměs se jedná o rozlohu polí, luk, chmelnic. V několika případech je uvedeno vlastnictví jiných nemovitostí jako je zahrada, mlýn apod. V případě, kdy to autor dokumentu považoval za nutné, uvádí bližší informace o majetkové situaci dotyčných osob (např. Václav Vorel... chudý a žebravý člověk, Barbora Khuprová... žena stará, na sluchu nedostatečná, bídne se živí, Václav Nedvěd... nic nemá, ani kusu košile, na slámě líhá...). Nakonec je uvedena výše dluhu, kterou má dotyčný splácet.

8.3. Počet domů a jejich stav

Celkem je v dokumentu uvedeno 106 domů, které patřily 103 majitelům. Přitom se s největší pravděpodobností jedná pouze o domy, které nebyly opuštěné. Tomu napovídá i to, že v přípise, který následuje za seznamem majitelů nemovitostí, a který

vysvětluje příčiny hospodářského úpadku města, je uvedeno, že se ve městě nachází přes padesát poustek. Ty se však v seznamu žádným způsobem neobjevují. Celkový počet domů ve městě by se tak měl teoreticky přiblížit ke 160. Na druhou stranu se tento údaj zdá být přehnaný. Existuje totiž ještě jiný dokument¹³¹, soupis opuštěných domů, který není přesně datován, ale patrně pochází z první čtvrtiny roku 1681. V této době začínaly opět fungovat všechny úřady (včetně ústředních), které shromažďovaly informace o stavu země. Ve zmíněném dokumentu je podle čtvrtí rozepsáno, které nemovitosti byly opuštěné. V celém Rakovníku to bylo 30 domů, což představuje pokles o více než 20 domů ve srovnání se stavem před epidemií.

Podle autora zprávy se většina domů nacházela ve velmi špatném stavu. To je nejčastěji vyjádřeno jako dům „na samém upadnutí jsoucí, k upadnutí nakloněný, hrubě zpustlý“ apod. Podobný stav je uváděn u 90 z celkového počtu 106 domů. Čtyři domy byly v prostředním stavu, šest domů jejich majitelé stavěli, opravovali nebo nedávno opravili. Většinou se jedná buď o nejbohatší měšťany nebo o osoby se šlechtickým přídomkem. U nich sice není uvedeno, zda měli nějaký další majetek, je ale pravděpodobné, že se ve srovnání s ostatními měšťany řadili k těm zámožnějším. Konečně u šesti domů se žádná zmínka o jejich stavu nevyskytuje.

---

¹³¹ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, dat. „po morové ráně léta 1680“, stará sig. A 100

8.4. Obyvatelé Rakovníka a zdroje jejich obživy

Téměř každý majitel je uváděn jako vlastník jediného domu. Z tohoto pravidla existují tři výjimky. To znamená, že celkem tři majitelé vlastnili po dvou domech. Jedná se o rychtáře Daniela Šlacha, Jakuba Libertýna a o karmelitány, kteří v té době pobývali v Rakovníku, kde měli řešit problémy s duchovní správou¹³². Další dva domy jsou uváděny ve spojitosti s příjmením Křeček. Není však zřejmé, zda se jedná o písařovu chybu, když neuvádí obě nemovitosti u jednoho jména, nebo zda se jedná o dvě různé osoby se stejným příjmením. Celkem se uvádí jediný dům jako svobodný, ten patřil výše zmiňovanému Jakubu Libertýnovi.

Jako majitelé tří domů jsou zaznamenáni nezletilí sirotci. V šestnácti případech byly majitelkami ženy, většinou vdovy. Vdovský stav není uváděn pouze u dvou z nich (paní Laubská z Lub a Kateřina Strakská). Dále se mezi majiteli domů nacházely čtyři osoby šlechtického stavu. Je to výše zmiňovaná paní Laubská z Lub, dále pak Josef Jiří Grandin z Lilienštejna, který byl v době morové epidemie pověřen správou městečka Senomat, Jan Jaroslav Rennsberger a Kryštof Ludwig Laubský z Lub.

Až na výjimky je u jednotlivých majitelů uváděno i jejich povolání s tím, zda a do jaké míry své řemeslo provozují.

---

¹³² Karmelitáni přišli do Rakovníka v r. 1667 s úkolem urovnat spory mezi duchovními správci farnosti a měšťany. To se jim však nepodařilo. Renner, J.: Dějiny Rakovníka, strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOKA Rakovník, fol. 69

Konkrétní řemeslo je uvedeno u 76 osob, u ostatních takový údaj chybí. Jedná se o případy, kdy dům patřil nezletilým sirotkům, majitelem domu byla osoba šlechtického stavu, popř. vdova, která se po smrti manžela neujala provozování živnosti. V několika případech není o živnosti žádná zmínka (např. Václav Nedvěd - nic nemá, ani kusu košile, na slámě líhá, dům pustý a prázdný, dluží 18 zl. 51 kr.). V jiném případě je naopak uvedeno, že dotyčná osoba řemeslo provozuje, jen není blíže specifikováno, o které řemeslo se jedná (např. Maruše Přibyllová - vdova, ... řemeslo bídne a málokdy provozuje...). Jedná se tu pravděpodobně o opomenutí písaře. V jednom případě je poznamenáno, že dotyčný „řemeslo nemá, službou se živí“. Na jiném místě se pak uvádí: „řemeslo nemá, jen dívky učí“.

Uvedeno je celkem 22 řemesel, navíc ještě dvě výše zmíněné osoby živící se službou a učením dětí. V následující tabulce je uvedeno, o která řemesla se jedná respektive kolik osob a do jaké míry dané řemeslo provozovalo. Zde se může jednat o čtyři možnosti - dotyční řemeslo neprovozovali vůbec, málo, prostředně, případně je uvedena jiná poznámka.

druh živnosti	počet živnostníků	z nich živnost vykonává			jiný údaj
		vůbec	málo	prostředně	
bečvář	3	1	1	1	
hamerník	1	1			
hrnčíř	3		2	1	
jirchář	2			2	
kovář	2		1	1	
koželuh	1		1		
kožešník	1			1	
krejčí	4	2 ¹³³	2		
lékárník	1	1			
mandlíř	1		1		
mydlář	5	3	1	1	
obchodník	2				detail neuvede n
pekař	5	2	1	2	
prachař	1				řemeslo provozu je se škodou
řezník	15	1	11	2	1 nespeci fikován
sedlář	2	1	1		
sládek	15	9 ¹³⁴	3	3	
švec	5	2	1	2	
tkadlec	1	1			
truhlář	1			1	
uzdař	1			1	
zedník	2	1			1 nespeci fikován
celkem	74	25	26	18	5

¹³³ z toho jeden dělá zvoníka

¹³⁴ z toho jeden se živí jako tovaryš

V rámci uvedených profesí vyniká poměrně vysoký počet sládků, což při pivovarnické minulosti města není nijak zarážející. Devět z 15 sládků však své řemeslo nevykonalo. Na druhou stranu je překvapující vysoký počet řezníků¹³⁵.

Uvedené údaje bohužel mnoho nevyovídají o tom, do jaké míry provozování řemesla dotyčného a jeho rodině skutečně poskytovalo potřebnou obživu. Jednak jsou uvedené údaje jen velmi přibližné, jednak by bylo potřeba vzít v úvahu další majetek, zejména výměru polí a chmelnic, jejich úrodnost, výnosy z případného prodeje obilí a chmele a v neposlední řadě i počet osob tvořících jednotlivé domácnosti. To jsou údaje, které se zjistit nepodaří.

Dalším v soupisu uvedeným údajem je vlastnictví ostatního nemovitého majetku. Konkrétně se jedná o výměry polí, luk, chmelnic, případně o zahrady.

Ze 103 majitelů domů bylo vlastníkem alespoň kousku pole 61 osob. V jednom případě je výměra pole uvedena ve věrtelích (5 věrtelů), v ostatních případech je měrnou jednotkou strych. Rozloha polí se pohybovala od 1,5 do 109 strychů (= 0,43 až 31 hektarů). Celková výměra všech polí činila přibližně 1504 strychů, tj. 428,64 ha. Z následující tabulky vyplývá, že více než třetina polností (38,46%) patřila šesti vlastníkům, mezi než se ovšem řadili i karmelitáni se 108,5 strychy.

---

¹³⁵ Jan Renner tento vysoký počet řezníků vysvětluje přítomností nedaleké vojenské posádky. Ten ale uvádí pouze 11 řezníků. Renner, J.: Dějiny Rakovníka, strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOKA Rakovník, fol. 37-38

výměra polí [strychy]	počet vlastníků	celková výměra polí [strychy]	podíl z celkové rozlohy
1,5-10	22	91,5	6,08%
11-20	17	255,5	16,99%
21-30	5	125,0	8,30%
31-40	4	139,5	9,28%
41-50	1	45,0	2,99%
51-60	5	269,0	17,89%
61-70	0	0	0%
71-80	0	0	0%
81-90	2	170,0	11,30%
91-100	2	191,0	12,70%
101-110	2	217,5	14,46%

Výměra luk je uváděna v sekáčích, což je jednotka, kterou se mi zatím nepodařilo najít a ověřit. Celkem louku vlastnilo 24 osob, přičemž výměry se pohybovaly od 1 do 14 sekáčů.

S podobným problémem jsem se setkal při určování rozlohy chmelnic. Jejich rozloha je uváděna v rypáčích, což je opět jednotka, kterou se mi nepodařilo převést na současné měrné jednotky. Vlastníků chmelnic je uvedeno celkem 49. Nejmenší výměrou chmelnic, ovšem blíže neurčitelnou, jsou patrně „2 kousky chmelnic“. Ostatní majitelé pak vlastní mezi 1 a 22 rypáči. Největším vlastníkem chmelnic byli karmelitáni. Z celkové rozlohy jejich chmelnic (22 rypáčů) je však 16 rypáčů uváděno jako pustých.

Dále se uvádí vlastnictví zahrad. Nemá patrně cenu se tímto údajem více zaobírat. Jednak je uveden u relativně nízkého počtu osob (celkem 15), jednak není nijak blíže specifikována rozloha zahrad.

Z dalších majetků ve vlastnictví měšťanů se pak už uvádí pouze v případě Kateřiny Strakské „mlýn o dvou kolech moučných na nejisté vodě daleko od města“.

8.5. Hospodářské důsledky moru

Rakovnické hospodářství bylo v době epidemie ovlivněno sporem s krajskými hejtmany, zejména s Matyášem Leopoldem z Rosenfeldu.

Jeho podstata tkvěla v již zmíněném uzavření cest do města Rakovníka provedená na hejtmanův příkaz. Střetly se tu dva protichůdné zájmy: snaha hejtmanství zabránit šíření epidemie soupeřila se zájmem obyvatel Rakovníka na provozování různých hospodářských aktivit od zemědělských prací přes obchod až po výkon vrchnostenských práv v Senomatech.

K uzavření cest došlo na základě Rosenfeldova dopisu daného snad 5. srpna 1680¹³⁶. V důsledku poškození listiny bohužel nelze určit přesně její dataci. Nařízené uzavření cest trvalo velmi dlouho, a to ještě v době, kdy se již ve městě příznaky moru nevyskytovaly. O zrušení tohoto opatření rozhodli krajští hejtmani až 13. února 1681¹³⁷. Určené stráže byly nekompromisní. Nejen, že neprošli lidé snažící se

---

¹³⁶ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. A 101 (a)

¹³⁷ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, dat. 13. 2. 1681, stará sig. B 1018

zařídít si některé obchodní záležitosti, ale cesta zůstala uzavřena i duchovnímu, který šel do Senomat k umírajícím. Ti pak zemřeli bez posledního pomazání¹³⁸.

Když se ukázalo, že Rosenfeld myslí své nařízení vážně a neustoupí snahám města Rakovníka o zmírnění příkazu ani o píd, pokusili se Rakovníčtí dosáhnout svého cíle prostřednictvím nejvyššího purkrabího¹³⁹. Jejich list přechází od zprvu dojemného vyprávění o hladovění nemocných obyvatel města Rakovníka k velmi ostrému osočování Rosenfelda z podněcování Senomatských k odporu proti rakovnické vrchnosti. Senomatští měli přikázáno rakovnické od svého městečka vyhnat a pokud by se tito přiblížili, měli dovoleno je i zabít. To nelze vykládat jako nabádání ke vzpouře proti vrchnosti, protože podobné příkazy běžně opakují protimorová nařízení. Hejtmani se tak pouze řídili obvyklou praxí. Navíc to byli oni, kdo byl zodpovědný za dohled nad dodržováním protimorových opatření.

Situaci navíc vyhrotilo to, že Rosenfeldem byl za správce Senomat určen po dobu, kdy Rakovník nemohl správu nad tímto svým majetkem vykonávat, Jiří Josef Gandin z Lilienštejna¹⁴⁰, zmiňovaný v souvislosti se zavlečením moru do Rakovníka.

V jiné žádosti nejvyššímu purkrabímu¹⁴¹ poukazují Rakovníčtí na postranní motivy Rosenfeldova nařízení,

---

¹³⁸ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. B 1015

¹³⁹ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. A 101 (b)

¹⁴⁰ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. B 1015

¹⁴¹ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, městská registra 1672-1689, dat. 18. 8. 1680, fol. 225 v ..

kterým byla snaha o vlastní obohacení. Po hospodářském odříznutí Senomat od Rakovníka začal do tohoto městečka dodávat snad vše, čeho bylo zapotřebí (od vína přes máslo až po plátno). Bohužel žádná ze stížností a žádostí k požadovanému výsledku nevedla a Rakovníčtí si museli na otevření cest počkat až do poloviny února 1681¹⁴²

„... Známo činíme vůbec přede všema, obzvlášt', kdyby toho potřeba ukazovala, kterak majíce my toho jistou a gruntovní zprávu jak od samého magistrátu král. města Rakovníka, tak i odjinud, že pán bůh všemohoucí z svého nesmírného obrovského milosrdenství tu metlu a žalostnou morovou ránu od téhož král. města Rakovníka již drahný odniti a zastaviti ráčil, takže víc než od 20 neděl v témž městě na morní nakažlivou nemoc nižádný jest neumřel... skrze tuto attestati všechny cesty a stezky k městu Rakovníku a od města do kraje otvíráme. A všem vůbec, jak do města tak i z města do kraje, svobodný průchod povolujeme. Pro lepší toho důvěření rukama vlastníma jsme se jak podepsali a pečeti naše přitisknouti dali...”

Uzavření města bylo jistě nepříjemné, ale Rakovníčtí si za ně mohli do jisté míry sami, protože nerespektovali hygienická nařízení. Z porušování pravidel se usvědčují Rakovníčtí dokonce sami. V jedné ze zpráv adresované krajskému hejtmanovi Albrechtu Jindřichovi Krakovskému z Kolovrat popisují

---

¹⁴² SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, 13.2. 1681, stará sig. B 1018

představitelé města počátky infekce ve městě¹⁴³. Přitom na sebe, patrně neúmyslně, prozrazují, že nedodržovali nařízení proti šíření moru. Domy židů a jejich sousedů, u nichž se infekce objevila, byly sice zapečetěny, nicméně nemocní v nich nezůstali. Židé se uchýlili na samotu za městem, jeden ze sousedů do opuštěné stodoly a druhý odešel s manželkou neznámo kam.

Prohřešků proti epidemiologickým opatřením bylo v Rakovníku více. Na konci jednoho dopisu¹⁴⁴ upozorňuje Rosenfeld na nedodržování hloubky hrobu předepsané pro těla zemřelých na mor. Navíc na základě údajů z matriky vyplývá, že řada zemřelých nebyla v důsledku moru pohřbena na místě k tomu určeném, tedy u kostela svatého Jiljí. Až do 1. srpna včetně je u každého zemřelého (až na dvě výjimky, kde údaj chybí) uvedeno místo pohřbu. Vezmeme-li v úvahu období od 16. června 1680 (první zpráva o nemoci ve městě) do 1. srpna 1680 (kdy se záznamy o místě pohřbu stávají sporadickými), pak bylo z celkového počtu 70 mrtvých za toto období pohřbeno u svatého Jiljí prokazatelně pouze 5 osob, u kostela Svaté Trojice 49 osob, u svatého Bartoloměje 14 osob a u 2 osob tento údaj chybí. I když se nemůžeme domnívat, že všichni zmínění zemřeli v důsledku nákazy morem, lze to u většiny z nich předpokládat. Pro následující období od 2. srpna 1680 do 16. září 1680 (kdy dochází k výraznému poklesu úmrtí), chybí údaj o místě pohřbu pro 323 z celkem 360 mrtvých. V případě těch, u kterých je tento údaj

---

¹⁴³ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, dat. 16. 7. 1680, stará sig. B 1017

¹⁴⁴ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. A 101 (a)

zaznamenán, je doložen jeden pohřeb u svatého Jiljí, 15 u Svaté Trojice a 21 u svatého Bartoloměje.

Věcný základ stížností měšťanů byl jistě oprávněný. Život ve městě postiženém morem nebyl jednoduchý. Řada lidí zemřela nebo alespoň onemocněla. O chod hospodářství se tak neměl kdo starat a pokud náhodou ano, pak mu tuto činnost ztěžovalo, ne-li znemožňovalo, opatření hejtmanského úřadu, které znemožňovalo zjednání pomoci na sezónní zemědělské práce z okolních vsí. Snad nejpodrobněji jsou vzniklé škody vyčísleny v dopise Rakovnických určeném nejvyšším zemským úředníkům¹⁴⁵. Z ozimů se dala sklidit jen polovina, z jarní setby dokonce jen čtvrtina očekávané úrody, část toho navíc spásl nikým nehlídaný dobytek (mezi oběťmi moru byl i obecní pasák). Sena byla jen třetina, otava se vůbec nesekala. Z chmele se podařilo sklidit jen setinu předpokládaného množství. Celkové škody na úrodě a dobytku Rakovník vyčíslil na 3.500 zlatých.

Soupis domů z doby po skončení morové epidemie¹⁴⁶ uvádí stavení, která zůstala v důsledku moru opuštěná, včetně dluhů na daních, které na jednotlivých domech vázly. Celkem se jednalo o 30 domů s nedoplatkem 768 zl. 44 kr. 4 d.

Když byla počátkem roku 1681 obnovena činnost všech úřadů v zemi a nejvyšší zemští úředníci se vrátili zpět do Prahy, potkala Rakovník další

---

¹⁴⁵ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. A 99

¹⁴⁶ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, nedat., stará sig. A 100

nepříjemná rána v podobě důraznějšího vymáhání nezaplacených daní.

Městská rada se opakovaně snažila o odpuštění alespoň části dlužné částky. Upozorňovala proto několikrát na to, že během moru zemřelo mnoho z těch, na které se vztahovala povinnost platit daně a z pozůstalých město tyto částky vydobývalo jen s největšími obtížemi.

Ve svých žádostech Rakovníčtí popisují zoufalý stav svého města¹⁴⁷: „... Žádným způsobem na ubohých chudých sousedech našich možné není tu povinnou contributi vyprošovati neb dosavad žádný živnosti nemajíce, volný pracně ten kusek chleba sobě vyzískati mohou, z příčiny že v tom pominulém moru nemohou ze svého obilíčka z polovice ani třetiny z pole domů skliditi. Na větším díle jim takové od dobytkův popaseno a co popaseno nebylo, to od okolních neb nevěrných lidí nočním časem buď vymláceno aneb od svojích z pole odnešeno bylo, že nyní velice těžce se obživují, odkud contributi zapraviti nemají, s nimi příkře procedírovati nelze, nýbrž pro zdržení jich, aby město do konce nepustlo, s nimi povlovně pokračovati musíme.“ K tomu byly vyčísleny ztráty na obilí, píce a dobytku na 2.500 zl.

Přestože škody jistě nebyly malé, je třeba brát údaje o jejich výši s rezervou. S největší pravděpodobností jsou uváděné počty nadsazené, aby bylo dosaženo co největších úlev. O tom by svědčilo i to, že vážnost situace, ve které se město nachází,

---

¹⁴⁷ SOKA Rakovník, fond archivu města Rakovníka, neuspořádáno, registratura do 1784, dat. 31. 1. 1681, stará sig., B 555

byla popisována stejnými slovy již před vypuknutím epidemie. Městská pokladna rozhodně nebyla prázdná. Již v roce 1668 opravil Jan Ryba za 11 zl. rýnských radniční věž. V roce 1675 byly na věž pořízeny hodiny za 39 kop a 40 krejcarů¹⁴⁸. V roce 1682 dosáhla výše daňových nedoplatků bezmála 2.000 zl., které muselo město uvolnit v okamžiku, kdy stát přistoupil k vojenskému vymáhání dlužné částky¹⁴⁹. Přesto v městské pokladně zůstalo dost peněz pro Mikuláše Hofmana z Kolečovic, který provedl důkladnou přestavbu radnice. Při té příležitosti byla za 18 zl. rýnských postavena nová kašna¹⁵⁰.

Zpoždění v placení daní nemuselo být způsobeno úmyslnou liknavostí úředníků, ale špatným stavem, ve kterém zanechala morová epidemie městskou radu. Měšťan a konšel Bartoloměj Rošer píše 1681 podkomořímu rytíři Lambertovi Františkovi z Harrachu toto¹⁵¹: „V samé pravdě toho netajím, že z nás konšelův takměř všichni v mnohých příčinách velmi mdlí a nedostateční se nacházíme, a jest zapotřebí mezi námi člověka, aby koncepty rozličné, tak aby větší hanby obec zdejší zakoušeti nemusila, napravoval. Nachází se v počtu konšelském Tomáš Toužimský, Matěj Kalousek, kteří čísti, tím pak méněji svůj podpis napsati umí. Též Jiří Herold, který sotva některou neděli sousem jest, velmi střeštěnej a vždy k rvačkám nakloněnej se

---

¹⁴⁸ Renner, J.: Dějiny Rakovníka, strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOKA Rakovník, fol. 93-94

¹⁴⁹ Levý, F.: Dějiny královského města Rakovníka, Rakovník 1896, str. 299

¹⁵⁰ Renner, J.: Dějiny Rakovníka, strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOKA Rakovník, fol. 93-98

¹⁵¹ Renner, J.: Dějiny Rakovníka, strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOKA Rakovník, fol. 100-101

nachází. Jakub Hazuka velmi nedostatečný jest na zraku, sotva se podepsati může, tak také na sluchu. Žádné přednesení v radě slyšeti nemůže, a časem velikým křížem jemu se věc povídati musí."

9. Závěr

Cílem mé diplomové práce bylo poskytnout ucelený pohled na situaci v Rakovníku za moru v roce 1680. Studium mnoha archivních materiálů mi umožnilo shromáždit informace o stavu tohoto královského města v období epidemie.

Jako nutné se ukázalo doplnění původních seminárních prací, ze kterých jsem vycházel, o další prameny. Tím se výrazně změnil můj pohled na situaci obyvatel Rakovníka v roce 1680, a proto jsem musel upravit řadu svých původních předpokladů.

V jedné z kapitol jsem se věnoval preventivním opatřením, která byla doporučována k ochraně obyvatel před nákazou. Ta jsem následně porovnal s konkrétní situací v Rakovníku. Zabýval jsem se tím, jak tato nařízení obyvatelé města přijímali a do jaké míry je respektovali. Z dochovaných dokumentů vyplývá, že obyvatelé města upřednostňovali své hospodářské zájmy před protimorovými opatřeními.

Rakovničtí morovou hrozbu zjevně podcenili. To se projevilo v síle jejího dopadu a následně i na intenzitě opatření, která byla ze strany hejtmanů přijata v době, kdy již o probíhající epidemii nebylo pochyb. Karanténní opatření trvala i dlouhou dobu po odeznění epidemie a těžce poškodila možnosti obživy rakovnických obyvatel.

Zvláštní kapitolu jsem věnoval úmrtnosti obyvatel města v průběhu epidemie. Na základě využití záznamů v matrikách a současných demografických poznatků

o období pozdního feudalismu jsem odhadl přibližný počet obyvatel města před vypuknutím moru na více než tisíc. Během moru jich zemřelo 443, což představuje zhruba 40% z původního počtu obyvatel. To považuji za poměrně vysoké číslo. Morová rána tak musela znamenat značný zásah do složení obyvatel a běžného života města.

Dále jsem se pokusil najít důvody rozdílů v počtech mrtvých, které udávají jednotlivé prameny. Údaje vyplývající z těchto pramenů se velmi různí a proto jsem je pro větší přehlednost shrnul v tabulkách, které tvoří přílohy této práce.

Závěrečné úvahy jsou věnovány hospodářské situaci města. Dlouhodobě neuspokojivý stav města Rakovníka byl důsledky morové epidemie ještě prohlouben.

Situace v Rakovníku byla ve srovnání s jinými městy horší, protože podíl zemřelých na celkovém počtu obyvatel byl značně vysoký. Srovnatelná s ostatními městy byla snaha Rakovníka vykreslit svoji situaci u nadřízených úřadů v co nejčernějších barvách, zvláště když se snažil dosáhnout snížení daňové zátěže.

Použitá literatura

- Bacci, M. L.:** Populace v evropské historii, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003
- Crkovský, F.:** Jak se lidé v 17. století bránili moru, in: Dějiny a současnost 1, č. 9, 1959
- Čáňová, E.:** Mor v Čechách v roce 1680, Sborník archivních prací, roč. XXXI., 1981, s. 265-339
- Čáňová, E.:** Prameny k demografickému výzkumu Prahy 17. a 18. století, in: Documenta Pragensia, č. 7, 1987, s. 318-329
- Čáňová, E.:** Populační vývoj od poloviny 17. do konce 18. století, in: Historická demografie 12, 1987, s. 153-160
- Čáňová, E.:** Prameny k vývoji migrací v Čechách (17. a 18. století), in: Historická demografie 10, 1986, s. 145-160
- Čáňová, E.:** Seznamy obyvatel vzniklé při rekatolizační činnosti jako prameny pro demografickou statistiku, in: Historická demografie 8, 1983, s. 61-74
- Čáňová, E.:** Vliv mortalitních krizí na vývoj porodnosti, in: Demografie 25, 1983/2, s. 144-149
- Čech, J.:** Rakovnické pivovarnictví dříve a dnes, in: 150 let pošty v Rakovníku, Rabasova galérie, Rakovník 1992, s. 143-155
- Dokoupil, L., Nesládková, L.:** Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu, in: Historická demografie 11, 1987, s. 141-158
- Dokoupil, L., Fialová, L., Maur, E., Nesládková, L.:** Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století, Sociologický ústav AVČR, Praha 1999
- Fialová, L.:** Sezónní průběh demografických událostí v českých zemích od 17. do 20. století, in: Demografie 37, 1995, s. 10-17
- Firlová, I., Lutovská, P., Skipalová, A.:** Příspěvek k léčení moru v pozdně středověkých Čechách (na základě spisů Albíka z Uničova), Historická demografie 11, 1987, s. 21-50
- Friedrich, G.:** Rukověť křesťanské chronologie, Paseka, Praha 1997

- Gabriel, F.:** Lidnatost Čech na počátku 18. století, in: Demografie 9, 1967, s. 241-249 a s. 343-348
- Hofmann, G.:** Populace Čech na sklonku 17. století, in: Sborník archivních prací 41, 1991, s. 417-446
- Hofman, V.:** Sezónní průběh sňatečnosti v Čechách během 17. a 18. století, in: Historická demografie 26, 2002, s. 81-100
- Holasová, M.:** Každodenní život městského obyvatelstva za časů morové epidemie v 16. a 17. století (České Budějovice 1680), in: Historická demografie 29, 2005, s. 5-28
- Kabelík, J.:** Z dějin epidemiologie moru, in: Časopis lékařů českých, č. 25, roč. 1959, s. 789-791
- Kačerová, E.:** Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod řetězem, in: Historická demografie 28, 2004, s. 35-54
- Kašpar, J.:** Nevolnické povstání v Čechách roku 1680, Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica - monographia VIII, Praha 1965
- Kočka, V.:** Dějiny Rakovnicka, Musejní spolek král. města Rakovníka a politického okresu rakovnického, Rakovník 1936
- Levý, F.:** Dějiny královského města Rakovníka, Rakovník 1896
- Mareš, F.:** Veliký mor v letech 1679 a 1680, in: Sborník historický, roč. 1, Praha 1883, s. 397-419
- Matušíková, L.:** „Kratka však dostatečna sprawa neb naučení...“, in: Opera historica 4, Jihočeská univerzita České Budějovice, České Budějovice, 1995, s. 145-152
- Matušíková, L.:** Mor v Čechách roku 1680, in: Documenta Pragensia XVI, 1998, s. 235-240
- Matušíková, L.:** Návrh infekčního řádu pro Čechy při ohrožení morem v roce 1680, in: Sborník prací k sedmdesátým narozeninám Dr. Karla Beránka, SÚA v Praze, 1996, s. 84-93
- Maur, E., Horská, P.:** Zemědělské obyvatelstvo českých zemí v 17. - 19. století, in: Historická demografie 10, 1986, s. 177-189
- Maur, E.:** Člověk a mor a v dějinách, in: Demografie 37, 1995, s. 36-41

- Maur, E.:** Nepokoje na českých komorních panstvích - prolog k nevolnickému povstání roku 1680, in: Středočeský sborník historický 9, Praha 1974, s. 65-89
- Maur, E.:** Urbanizace Čech v raném novověku, in: Historická demografie 25, 2001, s. 5-64
- Maur, E.:** Populační důsledky třicetileté války, in: Historická demografie 13, 1989, s. 137-152
- Maur, E.:** Základy historické demografie, Universita Karlova, 1978
- Mikulec, J.:** Leopold I, život a vláda barokního Habsburka, Praha 1997
- Placht, O.:** Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. - 18. století, Nakladatelství ČSAV, Praha 1957
- Renner, J.:** Dějiny Rakovníka, Strojopisná kopie nevydaného rukopisu, SOkA Rakovník
- Schulz, V.:** Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531-1746, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901
- Steibachová, L.:** Ke kritice spolehlivosti zповědních seznamů pražské arcidiecéze, Historická demografie 23, 1999, s. 137-150
- Šerý, V.:** Nemoci na Zemi, Academia, Praha 1979
- Šimák, J. V.:** Zповědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671 - 1725, díl XIII. - XV., Historický spolek, Praha 1938
- Šubrtová, A.:** Vztah ekonomiky a populace v pramenech k čs. dějinám 16. - 18. století, in: Demografie 8, 1996
- Tomáš, V.:** Z dějin epidemií, část I. - Názory na vznik epidemií ve 13. až 18. století, Časopis lékařů českých, č. 32, 1964, s. 887-888
- Tomáš, V.:** Z dějin epidemií, část II. - Léčení infekčních nemocí ve středověku, in: Časopis lékařů českých č. 33, roč. 1964, s. 920-922
- Tošnerová, M.:** Obyvatelstvo města Berouna v polovině 17. století, Historická demografie 21, 1997, s. 73-91
- Vojtová, M. a kol.:** Dějiny československého lékařství, sv. I. - do r. 1740, Avicenum, Praha 1970
- Wolf, J.:** Mor na Teplicku v roce 1680 ve zprávách osekých cisterciáků, in: Historická demografie 27, 2003, s. 250-256

Přílohy

7/17

... dějepisu

Tabulka č. 1 – zpracováno dle matriky

křty

rok	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec	celkem
1677	2	6	2	6	2	4	2	4	8	2	2	3	43
1678	2	2	2	6	3	3	0	4	3	4	3	2	34
1679	3	1	5	1	6	2	4	4	6	5	3	3	43
1680	3	3	5	3	3	3	0	4	1	0	1	0	26
1681	2	0	2	0	1	4	2	3	8	4	8	2	36
1682	3	0	2	0	2	3	1	1	0	1	1	3	17
1683	4	4	4	2	4	0	7	3	3	6	3	2	42

sňatky

	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec	celkem
1677	0	1	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	5
1678	1	0	0	0	0	0	1	2	1	1	4	0	10
1679	1	1	1	2	2	0	0	0	0	2	3	0	12
1680	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	6	0	7
1681	5	7	0	2	3	2	2	2	3	1	3	0	30
1682	0	2	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	4
1683	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
1684	celý rok bez sňatku												0

úmrtí

	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec	celkem
1677	2	3	3	8	8	0	2	6	4	1	5	3	45
1678	8	1	3	1	6	0	1	1	1	3	1	5	31
1679	3	1	3	5	4	3	0	1	0	4	4	1	29
1680	1	1	5	9	12	16	56	304	64	6	0	0	474
1681	0	1	1	3	2	1	0	1	2	2	0	0	13
1682	0	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	4
1683	1	0	0	2	5	2	2	3	2	0	1	1	19

Tabulka č. 2 (mrtví dle matriky)

	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec
1.					1	1		3	7	1		
2.					1	1		11	11			
3.								11	6			
4.			1					5	6			
5.					1	1		4	4			
6.					1			9	5			
7.						1	1	5	2			
8.		1	1					7	2			
9.			1					9	3			
10.							1	6	1			
11.				2			2	7	1			
12.					1		1	10	2			
13.			1				1	6				
14.					1	1	1	4	4			
15.				2			1	11		1		
16.					2		4	19	5	1		
17.							4	21		1		
18.					1			15		1		
19.						1	3	16	1			
20.					1		1	21	1			
21.					2	2	3	11		1		
22.							4	11				
23.						2	3	10	1			
24.				1			2	10	1			
25.				2		2	2	14				
26.			1	2		1	2	8	1			
27.	1						5	8				
28.						1	1	9				
29.						2	3	4				
30.							3	10				
31.							8	9				
celkem	1	1	5	9	12	16	56	304	64	6	0	0

Tabulka č. 3 (mrtví dle seznamu zemřelých ze Soka Rakovník – jen vlastní město)

	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec
1.						1		3	11			
2.								5	12			
3.							1	6	5			
4.								6	6			
5.								3	6			
6.								9	4			
7.								9	5			
8.								4	3			
9.								6	6			
10.							1	4	2			
11.							1	4	2			
12.							2	6	1			
13.							4	5	5			
14.						2	4	6	4			
15.							4	11	1	1		
16.							3	10	2			
17.							2	15				
18.							2	7				
19.							2	15	2			1
20.							9	11	2			
21.							2	14				
22.							1	8				
23.							3	10	1			
24.						1	3	7	1			
25.							3	10	1			
26.							1	6				
27.							3	7				
28.						1	4	9				
29.						2	5	11				
30.		<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>	8	16	<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>
31.		<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>	10	8	<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>	<del> </del>
celkem	0	0	0	0	0	7	78	251	82	1	0	1

Tabulka č. 4 (mrtví dle seznamu zemřelých ze SokA Rakovník – okolí města)

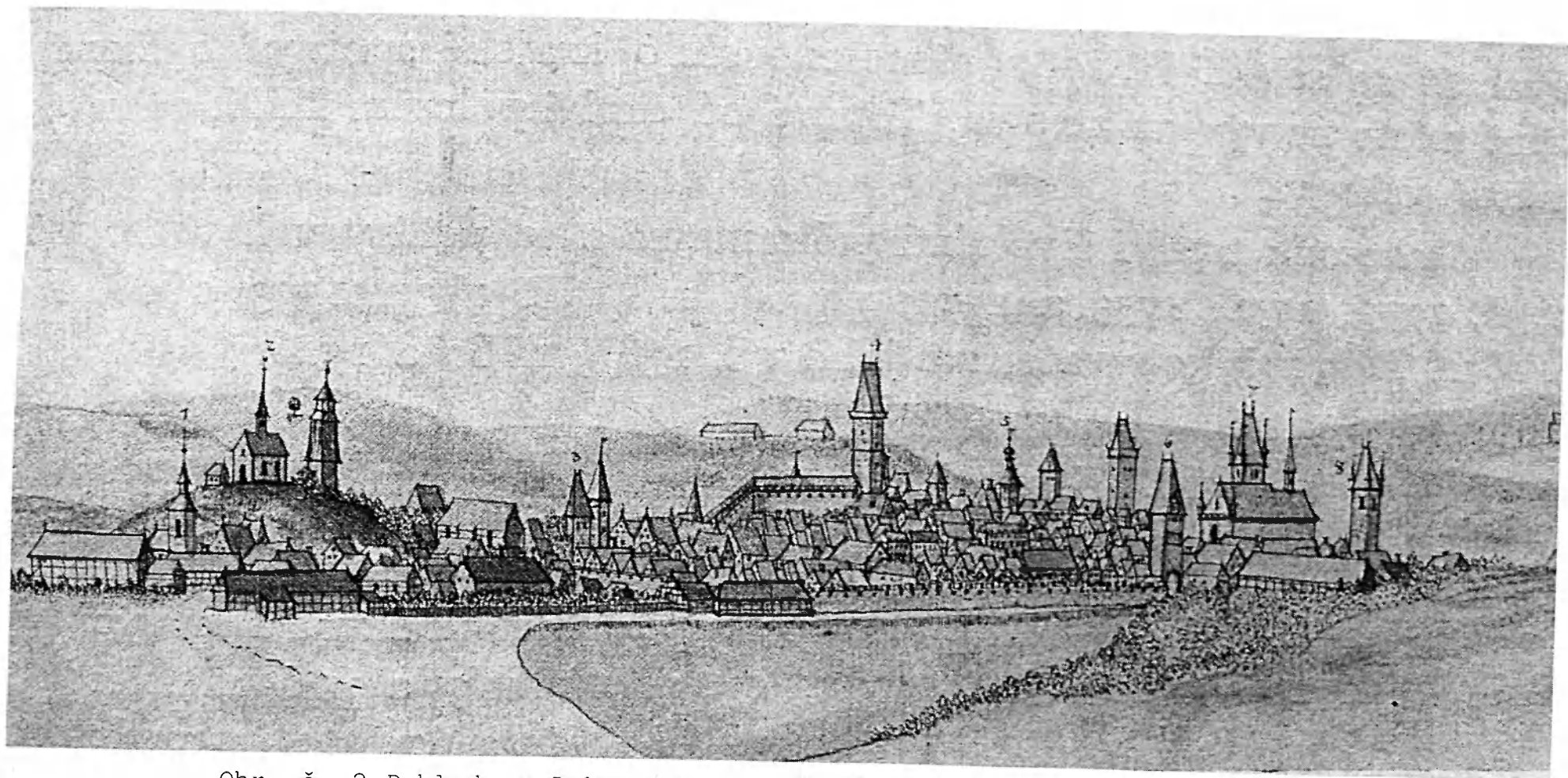
	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec
1.								6	3			
2.							1	9	4			
3.							1	2	2			
4.							2		2			
5.								1	1			
6.							1		2			
7.							1	2	2			
8.								2	1			
9.								2	2			
10.							1	4				
11.								3	1			
12.								5				
13.							6	1				
14.								3				
15.							3	2	1			
16.							5	1	2			
17.							3	2				
18.							3	1				
19.						1	4	1				
20.							2	4				
21.							2	2				
22.							2	2				
23.							2					
24.								1				
25.							2	1				
26.						1	2	1				
27.							2	1				
28.							1	4				
29.							3					
30.							2	1				
31.							2					
celkem	0	0	0	0	0	2	53	64	23	0	0	0

Tabulka č. 5 (mrtví dle seznamu zemřelých z NA)

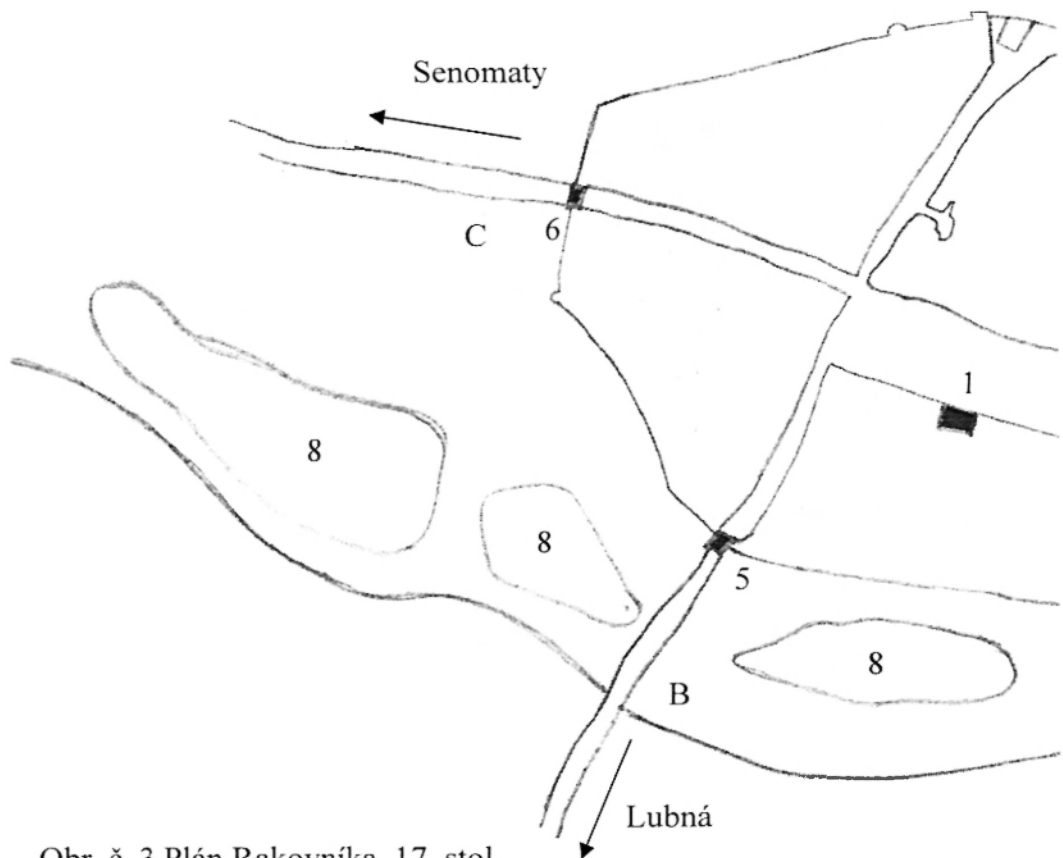
	leden	únor	březen	duben	květen	červen	cervenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec
1.					1	1		8	9			
2.					1	1		15	9			
3.								5	8			
4.			1					4	7			
5.					1	1		5	4			
6.					1			9	5			
7.						1	1	2	2			
8.		1	1					9	2			
9.			1					17	3			
10.							1	5	1			
11.				2			2	8	1			
12.							1	10	2			
13.			1		1		1	7				
14.					1	2	3	14	4			
15.				2			1	14		1		
16.					1		4	17	6	1		
17.							4	12		1		
18.					1			15		1		
19.						1	3	17	1			
20.					1		2	23	1			
21.					2	2	2	10		1		
22.				2				13				
23.						2	4	11				
24.				1			5	10	1			
25.				2		2	2	15	1			
26.			1	2		1	2	8				
27.	1			1			6	10		2		
28.						1		9				
29.						2	2	5				
30.							6	10				
31.							20	11				
celkem	1	1	5	12	11	17	72	328	67	7	0	0

Obr. č. 1 Rakovník dle kresby J. Willenberga z počátku 17. století

Obr. č. 2 Pohled na Rakovník z první třetiny 18. století dle F. S. Werna

Obr. č. 3 Plán Rakovníka, 17. stol.

Vysvětlivky:

A Pražské předměstí

B Lubenské předměstí

C Svatojilské předměstí

1 radnice

2 kostel sv. Bartoloměje

3 fara

4 Pražská brána

5 Lubenská brána

6 Svatojilská brána

7 Vysoká brána

8 rybníky

